

LA NATURA, ENTRE L'ESPORT I LA GUERRA: VERS UNA ÈTICA DE LA RESPONSABILITAT

JORDI PLANELLA RIBERA
Universitat Oberta de Catalunya

CONRAD VILANOU TORRANO
Universitat de Barcelona

En memòria del naturalista Alexander von Humboldt (1769-1859),
cent cinquanta anys després de la seva mort

RESUM: En aquest article es planteja una aproximació a la natura des de la doble perspectiva de l'esport i de la guerra. De fet, ambdós fenòmens no es poden deslligar del progrés científic i tecnològic derivat de la modernitat. Tant és així que, bo i aprofitant l'avinencesa d'haver-se complert l'any 2009 el 150 aniversari de la mort d'Alexander von Humboldt –una efemèride que ha romàs en un segon terme per la commemoració de l'any Darwin– aquí es descriu el model humboldtià de ciència natural que formula una visió global i unitària del món natural. Si s'hagués seguit aquesta via, la naturalesa –exaltada a la categoria d'un paradís harmònic– difícilment hauria estat malmesa. Malauradament, i a través d'un procés en què la pedagogia va tenir un paper important, la naturalesa va sofrir els estralls dels vents romàntics. En efecte, el neonomadisme pedagògic d'arrel romàntica va veure en la naturalesa un lloc privilegiat per promoure la vida a l'aire lliure, l'esperit d'aventura i la pràctica esportiva i, no gensmenys, per dur a terme exercicis de caràcter premilitar que a la llarga propiciaren el desencadenament dels conflictes bèl·lics i, més en concret, les dues darreres guerres mundials. En realitat, l'esport i la guerra van experimentar un gran desenvolupament durant el segle passat gràcies a una visió mecànica de la vida que va assumir el progrés científic i tècnic de la modernitat. Finalment, i d'acord amb la filosofia de Hans Jonas, s'aposta per una ètica de la responsabilitat a fi que la pràctica esportiva –i especialment, les activitats a la natura– es puguin inscriure dins dels paràmetres de la sostenibilitat, sense oblidar que la cultura de la pau pot ser un bon antídote per aturar la bel·ligerància inherent a qualsevol temptació militarista.

PARAULES CLAU: Natura, esport, ètica, responsabilitat.

Nature, between sport and war: towards an ethics of responsibility

ABSTRACT: This article proposes a dual approach to nature based on sport and war. Indeed, neither phenomenon can be separated from the scientific and technological progress brought by modernity. Coinciding with the 150th anniversary of the death of Alexander von Humboldt in 2009 – an anniversary that has been largely uncelebrated, overshadowed by the commemoration of the Darwin Year – we describe here the Humboldtian model of natural science, which formulates a global, unitarian vision of the natural world. If this path had been followed, Nature – extolled as a harmonious paradise – would probably not have suffered harm. Unfortunately, through a process in which pedagogy played an important role, nature suffered the ravages of the Romantic movements. Indeed, the pedagogic neonomadism inspired by Romanticism saw in Nature a perfect place for fostering life in the open air, the spirit of adventure and the practice of sport and, also, a scenario for carrying out premilitary exercises that ultimately favoured the outbreak of war and, more specifically, the two World Wars. In fact, sport and war underwent considerable development during the last century, thanks to a mechanistic view of life which assimilated the scientific and technical progress of modernity. Lastly, following the philosophy of Hans Jonas, we propose an ethics of responsibility so that the practice of sport – and activities in the natural environment in particular – abides by the principles of sustainability, without forgetting that a culture based on peace can be a good antidote to the belligerence inherent in any militarist outlook.

KEY-WORDS: Nature, sport, ethics, responsibility.

És sabut que l'esport és un fenomen que va sorgir en el món clàssic i que va ser recuperat en el segle XIX com a instància pedagògica. Fou en els camps d'esports de l'Anglaterra victoriana quan l'esport es va convertir en una eina educativa de primer ordre, gràcies als bons oficis de Thomas Arnold, director de l'escola de Rugby entre 1828 i 1842. Aviat, emperò, l'esport va perdre aquesta dimensió pedagògica a benefici d'una cultura de masses, fins al punt que avui s'ha transformat en un veritable espectacle mediàtic de dimensions inimaginables. Nogensmenys, i d'acord amb les tesis de Norbert Elias, l'esport ha estat presentat com una domesticació de la violència. De fet, l'esport ha constituït en moltes ocasions una preparació per a la guerra, de manera que l'educació física també ha assolit en diferents llocs i moments un caràcter premilitar. No en va, Hitler recomanava en el Mein Kampf (1925-26) la pràctica de la boxa, perquè considerava que els esports de combat eren els més adients per a l'enfortiment de la joventut.

Ben mirat, l'exemple d'Esparta ha planat sobre molts sistemes polítics i pedagògics, sobretot de l'Europa continental. Encara avui

trobem clubs esportius –aquí podem esmentar l’*Sparta de Moscou* o l’*Sparta de Praga*– que responen a aquesta influència d’ascendència militar que recorda l’hegemonia esportiva i bèl·lica dels lacedemonis. No sobta, doncs, que l’esport –que finalment s’ha convertit en una veritable religió universal que a través del moviment olímpic agombola la gran majoria de països del món– hagi servit en més d’una ocasió per dirimir en la palestra esportiva (ja es tracti d’un camp de joc, d’una piscina o d’una pista atlètica) els contenciosos que mantenen diferents estats. No hi ha dubte que un partit de beisbol entre els equips dels Estats Units i Cuba supera –encara ara– els estrictes límits de la competició esportiva. Hom sovint recorda la final de waterpolo dels Jocs Olímpics de Melbourne (1956) entre Hongria i la Unió Soviètica, poques setmanes després que les tropes russes envaïssin el país magiar i que van guanyar els hongaresos després d’un accidentat partit no exempt de violència. Sembla clar, doncs, que les relacions entre l’esport i la guerra tenen una llarga tradició, fins a l’extrem que constitueixen universos que presenten uns trets similars i, a voltes, quasi idèntics: l’afany de lluita, l’esforçada preparació, l’esperit de sacrifici i el desig de victòria.

170

Ara bé, la pràctica d’aquestes dues activitats humanes –l’esport i la guerra– també exigeix uns escenaris ben definits. Si bé les primeres guerres tenien un abast delimitat que es podia localitzar en una determinada zona geogràfica, el segle XX va assistir a un procés desconegut fins llavors: l’extensió de les hostilitats militars que així van assolir la condició de veritables conflictes d’abast global. No obstant això, la primera conflagració mundial (1914-1918), en especial la batalla del Marne, encara fou una contesa de característiques clàssiques, a l’estil napoleònic¹. Aviat, però, les coses van canviar, i amb l’aparició de les trinxeres va aparèixer una nova concepció de la guerra que enviava a una mort segura els joves que havien d’atacar l’enemic a cop de baioneta. Fet i fet, les ànsies d’aventura eren ben pregones. Així es va manifestar Ernst Töller quan, en referir-se als anys anteriors a l’esclat de la Primera Guerra Mundial, va deixar constància que llavors els joves anhelaven la guerra:

¹ «La batalla del Marne fue todavía un gran combate al estilo napoleónico. Dos enemigos poderosos entablaron un duelo formidable, apoyándose en los accidentes estratégicos del terreno. En este sentido la batalla del Marne pertenece completamente a la antigua escuela, es decir, a la táctica guerrera llamada “moderna” que estuvo en vigencia hasta el mes de agosto de 1914» (GAZIEL, *En las trincheras*. Barcelona, Diéresis, 2009, p. 74).

«Nosaltres, els joves, ens delim per la guerra. La pau és un temps miserable, la guerra un temps esplèndid; potser ens commutaran els darrers anys d'estudi i demà ens posarem l'uniforme, això sí que serà vida»².

Malgrat tot, aquella va ser una guerra llarga i deshumanitzadora, de joves europeus que es dessagnaven inútilment en els camps de batalla, els estralls de la qual molts vam poder conèixer gràcies a les novel·les d'Erich Maria Remarque (Sense novetat en el front) i d'Ernst Hemingway (Adéu a les armes), ambdues aparegudes l'any 1929. A gratcient, els periodistes van donar compte i raó, amb les cròniques a la premsa, d'aquell terrible ambient de barbàrie i crueltat, d'un món que va posar el progrés científic i tota la maquinària industrial al servei de la destrucció: la Gran Guerra va ser –i aquí reproduïm unes paraules d'en Gaziel escrites l'any 1915– una lluita monstruosa en què els soldats van tenir menys importància que els mecanismes³. Altrament, la mort en massa de la Primera Guerra Mundial va trencar per sempre més la unió metafísica de la bellesa i la joventut⁴.

Això establert, sembla oportú recordar que, segons Edgar Morin, el totalitarisme és «el fruit d'un procés històric sorgit de l'enorme accident que va ser la Primera Guerra Mundial». Aquesta circumstància tampoc ha passat desapercibuda al professor Villacañas que, en el seu excel·lent llibre sobre les implicacions de la filosofia de Fichte en l'afaiçonament d'un sentiment militarista, declara que «la Gran Guerra del 14 es el punto de referencia, el acontecimiento significativo, el “más grande e influyente de nuestro tiempo”»⁵. El mateix Morin ho rebla de la manera següent: «Aquesta guerra va ser un desencadenament de barbàrie assassina al mateix temps que un acte suïcida per a Europa»⁶. La lògica d'Edgar Morin posa de manifest que la barbàrie del segle XX –i per tant, el totalitarisme, és a dir, l'organització total a partir d'un partit únic– és una conseqüència directa de la Gran Guerra. «Sense la Primera Guerra Mundial, no hi hauria hagut comunisme, feixisme o nazisme. Sense la crisi de 1929, no hi hauria hagut èxit polític nazi el

² TOLLER, E., *Una joventut a Alemanya*. Barcelona, Edicions de 1984, 2001, p. 39.

³ GAZIEL, *En las trincheras*, op. cit., p. 131.

⁴ BÖHME, H., «Nunca hubo antes tanta juventud», *Humboldt*, núm. 136, 2002, p. 3.

⁵ VILLACAÑAS BERLANGA, J. L., *La nación y la guerra. Confederación y hegemonía como formas de concebir Europa*. Murcia, Res Publica, 1999, p. 199.

⁶ MORIN, E., *Cultura i barbàrie d'Europa*. Lleida, Pagès editors, 2006, p. 53.

1933. Són la guerra i la crisi les que han portat Hitler al poder. El nazisme és un producte retardat de la primera Guerra Mundial, com el comunisme n'és un efecte immediat. I junts seran coproductors de la Segona Guerra Mundial»⁷.

Sigui com sigui, la Gran Guerra va recórrer a l'ús de la metralladora –mecanització en sèrie del tir de fusell– i a l'ús de les armes químiques per a la destrucció humana, per bé que l'exèrcit alemany –el primer en emprar la guerra química– la va assajar contra un conjunt de tropes africanes al servei dels interessos de França, encara que abans s'havia prohibit l'ús d'armes tòxiques⁸. A això cal afegir que la Primera Guerra Mundial va recórrer a la utilització de noves màquines bèl·liques com els submarins, que tot i els seus sistemes de navegació rudimentaris, van portar la mort als oceans, i van generar una guerra submarina sense treva i control, que anticipava el que seria la «guerra total»⁹. Aquella guerra és recordada cada any quan la televisió francesa, durant les retransmissions de les etapes del *Tour*, divulga les imatges dels camps de la batalla de Verdun (1916) –un infern terrenal, segons J. H. Morrow– on van trobar la mort més de 300.000 soldats d'ambdós bàndols. Aquesta trista efemèride també roman en la memòria dels esportistes catalans, ni que sigui per la cursa atlètica de la Jean Bouin –la més antiga que es disputa al Principat– i que, amb l'organització d'*El Mundo Deportivo*, anyalment rememora el nom d'aquell jove esportista i periodista francès que va morir en aquella contesa.

Per la seva banda, la segona Guerra Mundial va respondre a una nova concepció bèl·lica, fruit en bona part del progrés d'una

⁷ Ibidem, p. 62.

⁸ «Cuando los alemanes utilizaron por vez primera el gas cloro, el 22 de abril de 1915, lo hicieron, bajo supervisión de Haber, contra las tropas francoargelinas en Ypres» (STERN, F., *El mundo alemán de Einstein. La promesa de una cultura*. Barcelona, Paidós, 2003, p. 132). Stern, en el seu llibre, estableix un paral·lelisme entre Fritz Haber i Albert Einstein, ambdós representaven l'esclat de la ciència alemanya en l'època del segon Imperi. Einstein era un teòric al servei d'un ideari humanista i internacionalista, mentre que Haber un pràctic al servei de la ciència i del militarisme del Reich. De fet, Haber es va convertir –en opinió de Fritz Stern– en l'organitzador de la ciència més important de l'Alemanya bèl·lica (p. 130).

⁹ HAFFNER, S., *Los siete pecados capitales del Imperio alemán en la Primera Guerra Mundial*. Barcelona, Destino, 2006, p. 63-79 [Les pàgines indicades corresponen al capítol quart, dedicat a la guerra submarina. Tot seguit reproduïm un petit fragment: «En aquella època los submarinos eran un arma nueva que no había sido probada en ningún conflicto previo. Claro que las armas nuevas y desconocidas son siempre especialmente eficaces antes de que el adversario pueda adaptarse a ellas, ya que generan cierto efecto de sorpresa y confusión; son “armas milagrosas” capaces de causar pánico» (p. 66-67)].

modernitat tecnològica que va introduir el concepte de guerra llampec (*Blitzkrieg*), és a dir, un estil que es caracteritza per l'extraordinària mobilitat de les tropes que abandonen l'ús de la cavalleria muntada per unitats motoritzades i cuirassades. Les *Memòries* del mariscal Erwin Rommel –on es reflecteixen diferents detalls de les operacions dutes a terme a França durant la primavera de 1940– és un bon exemple del que diem, encara que fou el general Erich von Manstein qui la va posar en pràctica en primer lloc a la campanya de Polònia¹⁰. Des d'aquest moment, la línia Maginot –pensada a França per aturar una invasió alemanya– va quedar totalment obsoleta.

Les antigues formacions de ciclistes militaritzats de la primera Guerra Mundial van donar pas als batallons de motociclistes, que van ser emprats repetidament. La imatge de Steve McQueen, a la pel·lícula *La gran evasió* (1963), al damunt d'una moto que havia robat a la *Wehrmacht* per tal d'escapolir-se del seu confinament en un camp de concentració nazi, en el seu desig frustrat de creuar la frontera amb Suïssa –la terra de la natura feréstega i de la llibertat– s'ha convertit en un fotograma clàssic del cinema modern que actualment constitueix una icona per a molts amants de l'esport del motor. Més enllà de la veracitat del fet –es diu que la pel·lícula es basa en uns esdeveniments reals–, aquí el que interessa és la significació d'aquesta imatge, que constitueix tot un símbol per a una joventut que no vol acceptar les imposicions del totalitarisme.

Altrament, cal insistir que sense el progrés científic i tècnic no hauria estat possible la barbàrie nazi amb l'extermini sistemàtic de jueus, gitanos, testimonis de Jehovà, homosexuals, comunistes, discapacitats, malalts mentals, etc., és a dir, aquell conjunt d'éssers humans considerats com a infrahomes (*Untermenschen*) i que, per tant, no encaixaven en el model del superhome del nazisme. Malgrat tot, no acaba aquí la cosa perquè el progrés científic i tècnic ja havia fet possible anteriorment que la Gran Guerra superés la geografia del continent europeu, atès que els interessos colonials d'ambdós bàndols s'estenien per tot el món. Les fargues de la Gran Guerra –va escriure Gaziol– es van convertir en els arsenals que van permetre que aquell conflicte bèl·lic s'allargués durant més de quatre anys. Després de la seva visita a la manufactura nacional de Châtellerault –a finals de l'estiu de 1915– on es fabricaven diferents tipus d'armes de foc, Agustí Calvet –doctor en filosofia que

¹⁰ ROMMEL, E., *Memorias*. Barcelona, Altaya, 2008.

no va reeixir en el seu intent d'assolir una càtedra universitària, i que es va convertir en periodista pels avatars d'aquella guerra– es preguntava per què servia tota aquella producció ingent d'estrís (baionetes, sabres, ganivets, etc.) dissenyats per a matar. La resposta és ben clara: «Todo este esfuerzo colosal del progreso mecánico no va encaminado a mejorar la humanidad, a hacerla más templada y más buena; sino a llenarla de odio, de maldad y miseria. El problema que planteaba Sócrates hace ya tantos siglos, persiste exactamente en su infinita e irreductible gravedad, más premioso si cabe. “De qué servirá al hombre dominar la Naturaleza entera, si no cabe dominarse a sí mismo”»¹¹. No estranya, doncs, que la Primera Guerra Mundial –preludi i antesala de la Segona– es donés en tots els medis naturals: terra, mar i aire, i que els submarins, els aeroplans i, fins i tot, els dirigibles constituïssin una novetat en la història militar.

Per consegüent, els escenaris d'ambdues guerres mundials van ser múltiples, i no es van circumscriure al continent europeu. A més a més, les dues conflagracions també van afectar les ciutats. Tot amb tot, Barcelona té el trist registre de ser la primera ciutat del món que va ser bombardejada sistemàticament durant la Guerra Civil. Bé ho va recordar Churchill quan va convidar els londinencs a resistir els atacs de l'aviació alemanya (*Luftwaffe*), amb el mateix coratge que ho havia fet la població catalana. Amb tot, els bombardeigs aliats van fer que les ciutats alemanyes –Dresde és una bona mostra del que diem, sense oblidar Colònia o Berlín– fossin destruïdes brutalment, amb més de mig milió de pèrdues humanes¹².

El segle XIX –que a redós dels vents romàntics va assistir al rescat de la naturalesa– també va veure com la natura va ser objecte, a través de l'explotació colonial, d'una agressivitat desconeguda fins a aquell moment. Fou llavors quan les potències occidentals

¹¹ GAZIEL, *En las trincheras*, op. cit., p. 137-138. Después de la seva visita a la fàbrica d'acer de Montluçon, també a les darreries de l'estiu de 1915, Gaziel descriu alguns dels enginys de guerra que fabricaven els francesos: «Imaginad cuántos artefactos guerreros se conocen hoy día en el mundo. Cañones de marina, que miden 17 metros de longitud, pesan 68.000 kilogramos, arrojan un proyectil que, a su vez, pesa 540, y cuestan aproximadamente de 250.000 a 300.000 francos. Trenes blindados; torres de buque o de defensa para rías y costas; cañones de 75, 120, 155, 180, 200, 260, 275, 310, 340 y 370 milímetros. Grúas que pueden transportar 30.000 kilogramos de peso. Granadas en cantidad inimaginable, puestas a montones, como si fueran guisantes o alubias. Y, en fin, todos los engendros acreditados y reconocidos como los más expeditos para aniquilar, con facilidad y rapidez, el mayor número de enemigos posible» (p. 145).

¹² Aquest és el tema del llibre de W. G. SEBALD, *Sobre la historia natural de la destrucción* (Barcelona, Anagrama, 2003).

van estendre la seva influència militar i econòmica pels continents que encara no havien sofert una explotació planificada que –a la llarga– els hauria d'arrossegar a la depauperació actual i, igualment, a la pèrdua de les seves senyes d'identitat cultural. Probablement, les seqüeles que segueixen al repartiment mundial de les colònies que va tenir lloc a la Conferència de Berlín (1884-1885), poc després que se situés el riu Congo en el mapa d'Àfrica, va desencadenar l'esclat de les dues guerres mundials, quan Alemanya reclamava un nou espai vital (*Lebensraum*) per al seu creixement com a gran potència, després d'aconseguir la seva unitat (1871). Justament, aquest concepte (*Lebensraum*) d'importants conseqüències geopolítiques per a la història contemporània va ser encunyat pel geògraf Friedrich Ratzel l'any 1901. Al cap i a la fi, la pretensió d'aspirar a uns nous espais vitals va donar suport ideològic al desig d'expansió territorial del III Reich.

Tampoc podem oblidar que l'esport va ser utilitzat –com ja havia succeït durant l'època hel·lenística– com una eina per aconseguir la colonització d'Àsia i Àfrica, sobretot a partir del darrer terç del segle XIX. De fet, la cosa no era nova, si tenim en compte que els grecs van recórrer al gimnàs per hel·lenitzar la Mediterrània, amb el conegut episodi de la revolta macabea a Israel. També els romans es van servir dels espectacles del circ per estendre el culte a l'emperador i relligar els vincles entre els diferents territoris de l'imperi. A les acaballes del segle XIX, l'esport continuava sent un magnífic instrument de colonització cultural, per tal d'uniformitzar els costums socials i formar les classes dirigents, situació que va potenciar encara més el paper de les prestigioses *public schools* britàniques. Ara bé, Baden-Powell, l'any 1907, posava en marxa l'escoltisme, després que sol·licités la col·laboració dels joves en la guerra dels bòers. Val a dir, emperò, que l'escoltisme es va demarcar de la pràctica esportiva, per bé que l'esperit d'explorador incloïa també una dimensió de caràcter premilitar. S'ha atribuït a Baden-Powell l'expressió següent: «El futbol és un joc recomanable, però encara ho és més, més que qualsevol altre, la caça de l'home». No és gens estrany, doncs, que els historiadors de la Primera Guerra Mundial hagin vist en l'esport i en l'esperit d'aventures uns antecedents que preparaven per a l'enfrontament bèl·lic¹³.

¹³ Ambdues idees –la cita de Baden-Powell i el comentari sobre l'esport i l'esperit d'aventures com a preparació per a la Primera Guerra Mundial– es poden trobar a John H. Morrow, Jr., *La Gran Guerra*. Barcelona, Edhasa, 2008, p. 57.

Tant és així que mentre els colonitzadors –i aquí els anglesos ocupen un lloc cabdal– exportaven els seus jocs i esports, les elits de les poblacions autòctones volien compartir amb els colonitzadors aquests nous espais de socialització derivats de la pràctica esportiva. Si l'Índia va ser fins fa uns anys una potència en el tennis i en l'hoquei sobre herba es deu al seu passat colonial. Sigui com sigui, el cert és que l'esport –com a agent colonitzador– també ha estat un factor etnocida, en el sentit que ha comportat una pèrdua dels costums, jocs i tradicions autòctons a benefici d'un nou universal cultural que pretén, en un món global, colonitzar l'imaginari lúdic i festiu del planeta.

El model humboldtià de ciència

Tot i el seu potencial militar, no tenim constància que les legions romanes –en les quals algú ha vist l'origen de la marxa atlètica– volguessin accedir al cim de les muntanyes. L'estratègia imperial demanava buscar els camins més ràpids i accessibles per tal de facilitar l'àgil moviment de les tropes. De manera que no va ser fins al segle XVIII quan l'home va cobejar el desig per assolir el cim de les muntanyes. Fins llavors el Montblanc va ser una muntanya inassolible, molt probablement perquè l'home no havia trobat sentit a una ascensió no exempta de perills que –en el millor dels casos– només podia comportar uns beneficis de difícil valoració com pot ser l'experimentació del sentiment del sublim. Lògicament, aquesta situació va canviar amb l'aparició del naturalisme rousseauinià que va posar de moda –recordem, per exemple, el passatge de la professió del vicari savoia a l'*Emili* (1762)– el gust pels cims de les muntanyes. L'exaltació de la natura, no contaminada per l'evolució de la història i de la cultura, trobava una imatge idíl·lica en la vida senzilla dels camperols de les valls alpines que vivien al marge dels mals de la incipient societat urbana. No en va, quan Rousseau pensa en la seva Ginebra nadiua, té present els exemples d'Esparta i de la Roma antiga, fins al punt que aquest ideari –assumit per la revolució francesa– farà que l'educació física es resolgui en clau d'una formació disciplinada i premilitar que donarà lloc als batallons escolars, sempre presents en l'univers pedagògic republicà (en especial, de la III República francesa). Al cap i a la fi, va ser la Revolució Francesa qui va implantar la idea del servei militar obligatori en el sentit que, després de l'abolició de l'Antic Règim, l'exèrcit no era més que el poble en armes, la qual cosa precipitaria –en el context del *Reich* alemany– la «guerra total»¹⁴.

Retornem, emperò, a les consideracions romàntiques de caire naturalista i observem que, enfront del model de la nova ciència fisico-matemàtica apareguda durant els inicis de la modernitat i que va entronitzar l'experiència de l'escissió entre l'home i el món natural, va sorgir una ciència alternativa –que a la llarga es va manifestar com a inviàble– però que va voler evitar aquest hiatus que situava l'home fora del món. De fet, el romanticisme del segle XIX va intentar establir un model de ciència natural –i aquí convé esmentar Goethe i Alexander von Humboldt– que, malauradament, no es va imposar. Tot i el seu èxit momentani, el model de ciència humboldtiana no es va consolidar, en part per l'èxit de les doctrines darwinistes.

Tal vegada, paga la pena recordar que Alexander von Humboldt (1769-1859) va ser un dels principals naturalistes del Romanticisme que, amb la seva passió viatgera, va fer moltes coses a favor del desenvolupament de la ciència i l'expansió de l'ideari neohumanista, fins al punt que avui el seu nom es troba associat a la independència llatinoamericana que té en l'any 2010 un referent de primer ordre, en commemorar-se el bicentenari de l'inici del seu procés emancipador. Ara i aquí, el que convé destacar és que Alexander von Humboldt –la seva estàtua, juntament, amb la del seu germà Wilhelm, dona la benvinguda a la Universitat de Berlín, fundada l'any 1810, la qual cosa obre la porta a una altra commemoració no menys important– es va preocupar no només per la ciència natural sinó també per l'estètica, és a dir, per la bellesa dels paisatges naturals. En aquest sentit podem destacar els seus *Ansichten der Natur* (Aspectes o quadres de la naturalesa), llibre escrit entre 1806 i 1807, i publicat l'any 1808, molt abans de *Kosmos*, la seva monumental i emblemàtica obra que va començar a aparèixer l'any 1847 i que no es va acabar de publicar fins poc després de la seva mort, esdevinguda l'any 1859.

Alexander von Humboldt –que s'insereix de ple dret en el context neohumanista (1780-1830)– combina les seves descripcions naturalistes amb elements literaris i estètics, i forma una unitat en què es mostra al gran públic el meravellós espectacle de la natura en els diferents escenaris: l'Oceà, els boscos de l'Orinoco, les estepes de Veneçuela i la soledat de les muntanyes del Perú i Mèxic.

¹⁴ Sobre la gènesi del concepte de «guerra total» són indispensables les pàgines que J. L. Villacañas dedica a la qüestió, quan analitza el pas de la guerra absoluta a la guerra total, en el capítol quart del seu llibre *La nación y la guerra. Confederación y hegemonía como formas de concebir Europa*, esmentada més amunt (en especial, p. 189 i següents).

Abans, emperò, Humboldt havia viatjat per la península Ibèrica. Des de Barcelona va realitzar una excursió a Montserrat, «cuyas empinadas cumbres están habitadas por ermitaños y que, por el contraste de una robusta vegetación y de masas rocosas desnudas y desoladas, origina un paisaje característico»¹⁵. El 22 de juny de 1799 Humboldt va pujar al pic del Teide a Tenerife, i tres anys més tard va estar a punt d'assolir el cim del Chimborazo, i així va establir un rècord d'altura que va perdurar durant molts temps¹⁶. Efectivament, el 23 de juny de 1802 va ascendir, quan tenia 32 anys, aquesta emblemàtica muntanya de l'Equador, si bé per pocs metres no va poder coronar-lo en començar a sagnar per la boca després de tenir fortes nàusees¹⁷. Malgrat tot, no hi ha dades que indiquin

¹⁵ HUMBOLT, A. del, *Del Orinoco al Amazonas*. Barcelona, Editorial Labor, 1981, p. 5.

¹⁶ En relació a la seva excursió al Teide, Alexander von Humboldt va escriure: «La ascensión al Teide no tiene precisamente atractivo como materia para investigación científica; en cambio, sí lo tiene porque proporciona un sinfín de pintorescos encantos para quien sabe sentir la magnificencia de la Naturaleza. Describir estas impresiones es tarea difícil... Yo estimo más adecuadas para los fines que persigo con esta crónica de mi viaje, pintar el carácter específico que caracteriza a cada paisaje. Se conoce tanto mejor la fisonomía de una región cuanto más exactamente se captan sus diversos rasgos y se comparan entre sí; de este modo, por el camino del análisis, se va en busca de las fuentes del goce que nos depara el gran cuadro de la Naturaleza» (HUMBOLT, A. del, *Del Orinoco al Amazonas*. Barcelona, Editorial Labor, 1981, p. 22).

¹⁷ Humboldt va escriure una detallada nota sobre aquesta ascensió, que es va incloure a tall d'apèndix en el llibre *Del Orinoco al Amazonas* (Acerca de una tentativa de escalar la cumbre del Chimborazo, p. 341-353). En aquest text es troben observacions ben interessants: «Todo lo que parece inalcanzable, tiene una misteriosa fuerza de atracción; se quiere conocer, o por lo menos intentar todo aquello, que no puede alcanzarse. El Chimborazo ha sido el objeto reiterado de todas las preguntas que se me han dirigido desde mi regreso a Europa» (p. 342). A partir d'unes anotacions inèdites que va prendre durant l'ascensió, Humboldt va reconstruir després aquella expedició frustrada al cim del Chimborazo, un dia que era cobert per la boira: «Las dificultades de la escalada fueron aumentando con la delezabilidad de la roca... Afortunadamente, la tentación de escalar la cumbre del Chimborazo fue la última de nuestras expediciones montaÑeras en Sudamérica, por lo cual pudimos aprovechar las experiencias anteriores y tener mayor confianza en nuestras fuerzas...» (p. 346 i p. 347). Els símptomes de malestar van sorgir quan s'apropaven al cim, que veien aparèixer i desaparèixer a través de la boira: «Todos comenzamos gradualmente a sentir un intenso malestar. Las ganas de vomitar se asociaban a algo de vértigo, mucho más molesto que la dificultad de respiración... A todos nos sangraban las encías y los labios. La conjuntiva de los ojos aparecía sanguinolenta. Estos síntomas de extravasación en los ojos, el sangrar de las encías y los labios, no nos inquietaban, pues las conocíamos por anteriores experiencias» (p. 348). Malgrat tot, les dificultats del terreny i unes condicions meteorològiques adverses van impedir que aquella expedició aconseguís el seu objectiu: coronar el Chimborazo, pic que en aquells moments –quan no es coneixia l'alçada de l'Everest– es considerava una de les muntanyes més altes del planeta.

que anteriorment algú aconseguís un punt tan elevat, molt a prop del cim: 5881 metres. Alexander von Humboldt representa, doncs, un esperit d'aventura que també arriba a través del romanticisme a Espanya: les muntanyes es converteixen, doncs, en un referent no només científic i estètic, sinó també esportiu i pedagògic¹⁸.

«Contemplar la Naturaleza, poner en relieve la acción combinada de las fuerzas físicas, procurar al hombre sensible goces siempre nuevos por la pintura fiel de las tropicales, éste es mi objeto», declara Humboldt en el pròleg a la primera edició dels seus *Aspectes de la naturalesa*, obra en què estableix una relació entre la bellesa natural i la descripció científica¹⁹. Tot seguit declara que cadascun dels capítols del llibre ha de formar un tot unitari, per bé que les dificultats del llenguatge incideixen en les descripcions d'aquests paisatges que, al seu torn, afecten l'observador: «Las bellezas y riquezas que rodean al observador, hacen nacer en él multitud de imágenes parciales que turban la serenidad y el efecto general del cuadro»²⁰. D'aquí que Alexander von Humboldt tingui ben present que el paisatge (allò natural i fenomènic) no es pugui deslligar d'allò noümenic, del món de la llibertat que depèn de la consciència humana, de manera que s'estableix una connexió entre el món físic i el món moral: «En todo he hecho advertir la influencia eterna que lo físico ejerce sobre lo moral y en los destinos de la Humanidad. A las almas entristecidas, de preferencia, se dirigen estas páginas. El hombre que ha escapado de las tormentas de la vida, gustará de seguirme en lo profundo de los bosques, a través de los desiertos sin límites y por la cordillera elevada de los Andes»²¹.

Com a bon romàntic, Alexander von Humboldt exclama que la llibertat es troba en la naturalesa. Així, el prefaci als seus quadres o aspectes de la naturalesa conclou amb els coneguts versos de Schiller que proclamen que la llibertat es troba a les muntanyes (*Auf den Bergen ist Freiheit!*). De fet, aquesta sublimació de la natura va exercir una gran atracció sobre pensadors i artistes com Hermann Hesse, tal com es reflecteix –per exemple– en la seva correspondència particular quan manifesta, l'any 1903, en la carta dirigida a

¹⁸ BUCH, H. Ch., «Paseando impunemente bajo las palmeras. El “segundo descubrimiento de América” por el espíritu del siglo clásico alemán», *Humboldt*, núm. 126, 1999, p. 43-45.

¹⁹ HUMBOLDT, A. de, *Cuadros de la naturaleza*. Barcelona, Iberia, 1961, p. 3.

²⁰ *Ibidem*, p. 3.

²¹ *Ibidem*, p. 4.

Stefan Zweig que, sota la influència dels romàntics alemanys, estima les muntanyes, els rius, els congosts, les gorges, el mar, el cel, els núvols, les flors, els arbres i els animals: «Andar, remar, nadar y pescar están para mí por encima de todo. Sólo que no practico nada de eso como deportista, sino como un soñador, como un ser holgazán y fantasioso. Apenas me cae un poco de dinero en las manos, lo más probable es que desaparezca, sin haberme despedido de nadie, en algún rincón perdido de la montaña o de la costa de Italia»²².

És sabut que Alexander von Humboldt va ser un esperit afrancesat que va viure molts anys a París i que va retornar a Berlín l'any 1827 per dictar –des de començament d'aquell any fins a l'abril de 1828– unes conferències multitudinàries que primer va impartir a la universitat i, que després va traslladar a l'Acadèmia de Cant, atesa la gran quantitat de públic que hi assistia. El tema elegit va ser el cosmos, és a dir, la descripció física del món. Tot i la seva temàtica, l'origen del seu llibre sobre el *Cosmos* no va ser el resultat d'aquestes conferències, ja que aquest llibre parteix dels quadres de la naturalesa del món tropical, un tema que havia iniciat en el seu llibre de 1808 sobre els aspectes o quadres de la naturalesa. «He procurado hacer ver en el *Cosmos* –escriu Humboldt en el prefaci a la seva obra–, lo mismo que en los *Cuadros de la Naturaleza*, que la exacta y precisa descripción de los fenómenos no es absolutamente inconcebible con la pintura viva y animada de las imponentes escenas de la creación»²³. En qualsevol cas, aquelles conferències berlineses aspiraven a donar una visió completa de la naturalesa, bo i partint del món sideral (les nebuloses més llunyanes) fins arribar a les manifestacions tel·lúriques de la geografia dels organismes (vegetals, animals, l'home). L'objectiu final d'aquestes conferències no era altre que posar de relleu la unitat de la naturalesa a través de les seves manifestacions. Sota la influència de Newton –segons el qual la unitat en la varietat és la llei suprema de l'univers–, Humboldt té clar que la naturalesa, considerada pel pensament humà, s'afaiçona com un tot en què es dona harmònicament la unitat en la diversitat dels fenòmens, un tot que es troba animat per un alè de vida, fins al punt que –en el seu cas– ambdós móns –el de la ciència i el de la vida– s'impliquen mútuament i recíprocament.

²² HESSE, H. – ZWEIG, S., *Correspondencia*. Barcelona, Acantilado, 2009, p. 18.

²³ HUMBOLDT, A. de, *Cosmos. Ensayo de una descripción física del mundo*. Madrid, Imprenta de Gaspar y Roig, 1874, tomo I, p. IX.

Humboldt és conscient que la ciència i l'estètica, la natura i l'art, es troben en mútua correspondència. El paisatge, doncs, constitueix no només una descripció de la naturalesa (és a dir, un veritable quadre que presenta la seva pròpia unitat), sinó que també desperta la imaginació a través de la poesia i la pintura. Amb altres paraules: l'observació i la contemplació de la naturalesa desperta el sentiment del sublim. Per tant, la visió positiva de la naturalesa que parteix d'un empirisme raonat que revela el principi d'unitat que es dona en la vida universal de la natura, permet –gràcies a la influència del món exterior sobre la imaginació i el sentiment– el despertar d'un sentiment estètic. Tant és així que la descripció física del món es converteix en condició de possibilitat d'una sensibilitat estètica que reconeix l'existència d'una força motriu que penetra la matèria, la transforma i la vivifica. Per consegüent, Alexander von Humboldt no veu en la naturalesa el regne de la necessitat, sinó el regne de la llibertat, de manera que, per pintar les diferents cosmovisions que genera, cal que l'esperit humà sigui lliure i noble i, el que és més important, que es trobi en harmonia amb la grandesa de la creació.

Com és ben lògic, el romanticisme català va ser sensible al pensament de Humboldt, tal com es desprèn de les pàgines de la revista *La Abeja*, dirigida per Antoni Bergnes de las Casas i apareguda entre 1862 i 1870. En efecte, els redactors d'aquesta publicació –cansats de la influència francesa sobre la nostra cultura– van fixar la seva atenció en la personalitat d'Alexander von Humboldt, que era presentat en el primer número d'aquesta publicació com el degà dels físics i dels naturalistes europeus. Fet i fet, *La Abeja* volia agombolar la ciència natural amb la literatura i la filosofia i, així, va trobar en la figura de Humboldt una referència inexcusable, tal com manifesta Bergnes de las Casas en la seva declaració programàtica: «No puede negarse que a tan lisonjero resultado ha contribuido en gran manera el ejemplo de Humboldt, cuyas *Representaciones de la Naturaleza*, y cuya obra más reciente, *El Kosmos*, hermanan, con la hermosura de la forma y la viveza del colorido, tanto valor intrínseco, tanta ciencia, y, por decirlo en una palabra, tanta filosofía»²⁴.

Durant aquests anys, *La Abeja* –sempre interessada pels viatges i les qüestions geogràfiques, i que mai va negligir els aspectes científics– va publicar diverses descripcions d'espais naturals, tot

²⁴ La revista *La Abeja*, que es troba en el fons de la Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, es pot consultar a la Biblioteca Virtual de Premsa Històrica del Ministeri de Cultura.

començant pels Pirineus (1862) a les quals van seguir altres sobre els Andes i els Alps escandinaus. A banda de l'extens article biogràfic que el metge Joan Font Guitart va publicar l'any 1862 (si bé està signat l'any 1859) per ressaltar la figura de Humboldt –el qual va conèixer a Berlín l'any 1857, dos anys abans de la seva mort²⁵– convé destacar l'article que, l'any 1863, *La Abeja* va publicar d'Alexander von Humboldt «Armonías de la Naturaleza. Los dos Océanos» que sintetitza, a grans trets, la seva cosmovisió d'un món fisiconatural regit per lleis harmòniques que, al seu torn, es presenta com a condició de possibilitat de la unitat del gènere humà: «Pero lo que más admira, lo que causa más profunda emoción en el ánimo del navegante, es la inmensidad del cuadro que se despliega a su vista. El hombre de corazón, aquel cuya alma se deleita en la contemplación de lo creado, no puede menos de sentirse lleno de la sublime idea de lo infinito, al aspecto del Océano, apartado de sus orillas, creyendo ver unidos allá en el remoto horizonte, y en vago contorno, cielo y agua, por donde los astros ascienden y descienden alternativamente. Es innegable además que el mar ejerce un influjo benéfico y saludable en la moralidad y en los progresos intelectuales de un gran número de pueblos, estrechando y multiplicando los vínculos que un día más o menos remoto deberán unir en una sola comunidad a todos los hombres. Al mar debemos también el conocimiento que tenemos de la superficie de nuestro planeta, los notables progresos que se han hecho en astronomía y en las ciencias físicas y matemáticas» (1863, p. 3).

«El *Cosmos* de Humboldt –escriu Wolfgang Burgmer– es el último intento de contemplar la construcción del mundo, la “Physique du monde”, como un todo armónico, algo, en el fondo, inmutable como el mundo platónico de las ideas; un intento en la tradición de un Kepler, quien en sus cinco libros de la “Armonía del mundo” creó el cosmos a partir de la armonía de los números, un universo lleno de música celestial y gobernado por la matemática»²⁶. Amb independència de les valoracions científiques que es puguin deduir –la superioritat del model darwinista respecte la ciència humboldtiana–, sembla oportú no perdre de vista el corollari filosòfic i pedagògic que es desprèn de la concepció har-

²⁵ Tot i que la revista *La Abeja* es troba disponible a la xarxa, aquest extens treball de Joan Font Guitart, titulat «Alejandro de Humboldt» i publicat l'any 1862, s'ha inclòs a: PUIG-SAMPER MULERO, M. Á. i REBOK, S., *Sentir y medir. Alexander von Humboldt en España*. Madrid, Doce Calles, 2007, p. 301-335.

²⁶ BURGMER, W., «Sobre el volcán», *Humboldt*, núm. 116, 1999, p. 51.

mònica de l'univers d'Alexander von Humboldt que, a l'Estat espanyol, va ser ben acollida –a banda dels romàntics catalans– pels cercles krausistes i institucionistes.

Efectivament, en l'ambient de la Institución Libre de Enseñanza –fundada a Madrid l'any 1876 per Francisco Giner de los Ríos, segons els principis de la filosofia krausista importada per Julián Sanz del Río–, la presència d'Alexander von Humboldt era ben viva ja que Bernardo Giner de los Ríos (1846-1912) –germà de Francisco Giner de los Ríos– havia traduït els *Cuadros de la Naturaleza* (Madrid, Imprenta y Librería de Gaspar, editores, 1876). Poc abans, amb la col·laboració de José de Fuentes, havia traduït l'obra principal de Humboldt: *Cosmos, ensayo de una descripción física del mundo* (Madrid, Imprenta de Gaspar y Roig, 1874-1875, en quatre volums). A partir d'aquest moment, el paisatge formarà part de l'univers cultural i pedagògic institucionista que, sense descuidar la dimensió ètica, assumirà una orientació estètica que es troba ben representada per M. B. Cossío, el descobridor d'El Greco. No debades, allà a Madrid, i en contacte amb l'ambient institucionista –amb les seves excursions dominicals al Guadarrama– molts dels protagonistes de l'Edat de Plata de la cultura espanyola es van empeltar d'una estètica que –a través de les pintures de Beruete i Sorolla– combinava el gust per la muntanya i el mar, segons el principi krausista de la unitat en la varietat.

D'acord amb el que diem, sembla clar que la introducció a Espanya de moltes novetats –des de la geografia física a l'excursionisme, sense oblidar el sorgiment d'una consciència a favor de preservar la naturalesa, pas previ per a l'emergència dels primers espais o parcs naturals– té molt a veure amb aquesta influència d'un pensament que beu en les fonts d'Alexander von Humboldt i que troba un magnífic ressò en els prohoms del moviment institucionista que van exaltar –una i mil vegades– l'espectacle natural del Guadarrama. En qualsevol cas, també el mar va ocupar un lloc central en aquesta filosofia fins al punt que una de les primeres colònies d'estiu per a infants que va tenir lloc a Espanya va ser la que la Institución Libre de Enseñanza va organitzar a San Vicente de la Barquera. Així, doncs, es va imposar una visió natural de signe biològic, basada en la idea goethiana de la metamorfosi que, a redós dels vents romàntics, recomanava el retorn a la Mare Terra que assolia així una dimensió quasi sagrada (panteisme). És cert que aquesta visió del món va afavorir el gust per la natura i la vida a l'aire lliure (*plenairisme*), i, que, per aquesta via, van sorgir moviments com l'excursionisme i l'alpinisme, sense oblidar les colònies escolars que es van organitzar per primera vegada a la ciutat de

Zuric, l'any 1876, amb una voluntat mèdica i higiènica per tal d'envigorir la malmesa salut dels infants.

Els estralls del romanticisme

És obvi que, a redós dels vents del romanticisme, la naturalesa va centrar l'activitat de l'home del segle XIX que no només va fer ciència, en sintonia amb els postulats del model humboldtià, sinó que també va constituir un marc idoni per a l'exercici físic i l'organització de festivals esportius. A més, el desenvolupament de les ciutats va arrossegar molta gent del camp a la ciutat, però de retop els intel·lectuals van fugir de les metròpolis i es van refugiar en el medi natural, on van trobar un espai idíl·lic que va ser idealitzat per artistes i literats. Així, Àngel Guimerà va escriure *La terra baixa* (1897), representació de la ciutat degradada i prostituïda, que contrastava amb aquells valors purs que només podien trobar-se en el món natural. La natura –i més en concret, la muntanya– va esdevenir, doncs, el paratge privilegiat per a la pràctica física i educativa, per bé que ben aviat aquesta deïficació de la Mare Terra també va ser objecte dels estralls del romanticisme. De fet, la natura va ser l'indret escollit per endegar diferents iniciatives educatives que, gradualment, es van amaran d'un sentiment nacionalista que va malbaratar el desig d'una humanitat agermanada i cosmopolita, en consonància amb els ideals de la Il·lustració. Així fou com la naturalesa es va veure afectada pels esdeveniments polítics i bèl·lics que es donaren al llarg del segle XIX i, molt especialment, pels enfrontaments derivats de l'oposició francoprussiana: les guerres napoleòniques, la guerra de 1870, que va comportar la mutilació de França amb la pèrdua de l'Alsàcia i la Lorena i, per últim, les dues guerres mundials (1914-1918; 1939-1945).

Fet i fet, les guerres napoleòniques van deixar la seva empremta en el mapa de la geografia física germànica. De fet, el nacionalisme alemany va celebrar la victòria de la batalla de Leipzig l'any 1813 amb l'encesa de torxes per diferents indrets del seu territori. Poc després, Ernst Moritz Arndt –un dels prohoms del nacionalisme teutó, amic de Jahn– va participar com a orador a la reunió que va tenir el 18 d'octubre de 1814 al cim del Feldberg que, a la llarga, va esdevenir una referència per a la gimnàstica germànica. Si l'esport va néixer a l'Anglaterra del segle XIX, l'Alemanya dinovena va generar un important moviment gimnàstic (*turnen*) de la mà de Friedrich Ludwig Jahn (1778-1852), que va triar aquests quatre lemes: *Frisch* (fresc), *Frei* (lliure), *Fröhlich* (alegre), *Fromm* (pietós, devot). Al seu torn, el distintiu que portaven els seguidors de Jahn

–una mena d'escut de forma romboïdal– incloïa també quatre números que corresponien a quatre moments significatius de la història germànica: el 9, data de la victòria dels alemanys sobre els romans; el 919, data del primer torneig que marca l'inici de la cavalleria a Alemanya; el 1519, moment del darrer torneig, i el 1811, que coincideix amb l'inici del moviment gimnàstic de Jahn²⁷. Si darrere del *gentleman* britànic que practica esport podem trobar la figura del cavaller medieval, quelcom semblant succeeix amb la gimnàstica alemanya que fixa la seva mirada en l'època dels torneigs medievals, tot enllaçant amb l'ideari d'aventures i proeses guerreres de la cavalleria de l'edat mitjana.

Es pot afegir que Alemanya –molt abans de la seva unitat (1871)– tenia en l'edat mitjana un antecedent de primer ordre de manera que la seva gimnàstica no va seguir les petjades del món grec, sinó que es va empeltar de l'univers dels valors medievals. Així, doncs, a imatge i semblança d'aquell món medieval, s'havia de preparar físicament una joventut que va ser atreta pel moviment gimnàstic que, atesa la seva vocació ultranacionalista, va fer sospitar les autoritats, fins al punt que els exercicis gimnàstics –que els filantropistes del segle XVIII (Basedow, Guts-Muths, Vieth, etc.) havien practicat a l'aire lliure– es tancaven per raons polítiques en edificis per evitar l'exhibició pública de les seves activitats²⁸. Diem això perquè és clar que l'esport anglès s'ha caracteritzat per desenvolupar

²⁷ Tot i que no tenim a l'abast una monografia específica sobre el moviment gimnàstic (*Turnen*) alemany, per a redactar aquestes notes hem tingut a la vista –entre altres– els següents materials: DIEM, C., *Historia de los deportes*. Barcelona, Caralt, 1966, vol. II, p. 241-267; VAN DALEN, D.B. i BENNETT, B.L., *A World History of Physical Education: Culture, Philosophical, Comparative*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1971, p. 204-235 [Hi ha versió francesa d'aquestes pàgines, «L'éducation physique et le nationalisme éducatif allemand», a MASICCOTTE, J.-P. i LESSARD, C., *Histoire du sport de l'antiquité au XIX siècle*. Québec, Presses de l'Université du Québec, 1984, p. 127-153]; ULLMANN, J., *De la Gymnastique aux Sports modernes: histoire des doctrines de l'éducation physique*. Paris, J. Vrin, 1971, p. 277-290.

²⁸ L'any 1819, un jove seguidor de Jahn, anomenat Karl Sand, va assassinar el poeta i dramaturg August von Kotzebue (1761-1819), un autor de gran èxit que defensava l'ideari cosmopolita de la Il·lustració i que va ser considerat traïdor als ulls de la joventut nacionalista, la qual cosa va comportar que s'abolissin les organitzacions que depenien de Jahn, que va ser arrestat. Malgrat tot, i sota la vigilància de la policia, el moviment va continuar la seva expansió, i es va generar una important federació gimnàstica (*Deutsche Turnerschaft*). Per tant, a Alemanya, la gimnàstica autòctona i l'esport (de procedència anglesa) aviat van enfrontar-se, situació que es va perllongar fins ben entrat el segle XX. L'organització dels Jocs Olímpics de Berlín (1936) per iniciativa de Carl Diem sembla que tanqués aquesta dualitat de moviments, per bé que tothom coneix el que van representar aquells Jocs per al nacionalsocialisme.

par les seves activitats a l'aire lliure, sense cap mena d'aixopluc, en uns camps d'esports amb edificacions d'estil neogòtic, tal com corresponia a una època com la victoriana que també anhelava la seguretat del món medieval. Ara bé, cal consignar que si la gimnàstica alemanya –caracteritzada per fomentar uns exercicis violents i perillosos, i que va recórrer a l'ús d'aparells com el poltre i la barra fixa– va quedar closa en edificis, no és menys veritat que els festivals gimnàstics es realitzaven a l'aire lliure, fins i tot en plena naturalesa, impregnats sempre d'uns sentiments pangermanistes.

En dir això posem de manifest que la naturalesa va recuperar el seu protagonisme pel que fa a la pràctica física, vinculada justament al nacionalisme germànic. Aquí convé significar el paper del cartògraf Friedrich August Ravenstein (1809-1881), que va promoure el gust per la gimnàstica i que va organitzar, el 23 de juny de 1844, el primer festival esportiu precisament al Feldberg, una muntanya de 881 metres a la serralada del Taunus (Hessen). Allà, l'any 1860 es va construir un alberg i l'any 1902 una torre que va esdevenir tot un símbol. Així, doncs, aquesta muntanya –que atreïa molta gent de la ciutat de Frankfurt per a practicar l'excursionisme i l'esquí– es va convertir en un punt de trobada per als amants de l'activitat física, que –a través de la festa– refermaven els lligams socials, els sentiments nacionalistes i la idea de comunitat. L'any 1937 –en plena eufòria pels Jocs Olímpics de Berlín (1936)– es va construir una mena d'estadi que va quedar malmès durant la Segona Guerra Mundial.

Fem-hi ara un parell d'afegitons. D'una banda, es pot esmentar Ernst Bloch, que en la seva obra de capçalera es refereix a la figura de Jahn, tot assenyalant que coincidint amb la Revolució de 1848 es va produir una mena de *Sturm und Drang* que va afectar els exercicis físics i la visió del cos, que per aquesta via va assolir una nova dimensió que va postergar i relegar la formació intel·lectual²⁹. Per un altre cantó, també podem vincular la figura de Jahn al pensament polític de Fichte i al militarisme prussià de Karl von Clausewitz, el general que va manifestar que «la guerra és la política per altres mitjans», i que va preparar el pas de la guerra absoluta a la guerra total. De més a més, aquest triangle –Fichte, Jahn i Cluase-

²⁹ «Ejercicio corporal sin ejercicio de la cabeza significa finalmente convertirse en carne de cañón, y ya antes en matón. No hay un deporte apolítico; si es libre, se halla a la izquierda; si ciego, se alquila a la derecha» (BLOCH, E., *El principio esperanza*. Madrid, Editorial Trotta, 2006, vol. II, p. 10).

witz– pot convergir en la figura del mariscal Helmuth von Moltke, que va fer que Prússia aconseguís –durant els anys que preparen la unitat d'Alemanya– els grans triomfs militars sobre Dinamarca (1863), Àustria (1866) i França (1870)³⁰.

En aquest context, no estranya que Wilhelm Mommsen –professor d'història a Marburg, de la qual va ser separat l'any 1945 a instàncies de Rudolf Bultmann– donés suport a la tesi de Paul Mess titulada *Das Feldbergturnfest. Das älteste deutsche Bergturnfest in 100 Jahren politisch-turnerischer Entwicklung*, presentada l'any 1937 i que va ser reeditada el 1958. Aquest treball de Mess insisteix que els jocs gimnàstics sempre han estat populars i patriòtics, amb la qual cosa s'obria un front davant de la importació i pràctica dels esports que el mateix Carl Diem –factòtum dels Jocs Olímpics de 1936– va intentar solucionar³¹. A l'hora de fer consideracions, sembla confirmar-se que aquests jocs gimnàstics –que es duïen a terme en plena naturalesa– expressen la idea de la força física i de la voluntat col·lectiva, el sentiment d'una autèntica consciència nacional i l'amor a la pàtria. Com és fàcil deduir, Mess –i aquí seguim el lli-

³⁰ J. L. Villacañas destaca, en el seu llibre sobre *La nación y la guerra. Confederación y hegemonía como formas de concebir Europa*, la influència de la filosofia de Fichte en el pensament militar de Clausewitz, i que va inclòs més enllà: «Aunque en vida no tuvo más éxito que Fichte, el destino de Clausewitz iba a ser mucho más decisivo. En cierto modo, se puede trazar una línea continua desde este teórico militar hasta el general Ludendorff, pasando por el mariscal de campo Moltke. En efecto, el pensamiento militar prusiano siempre tuvo como necesaria la base militar nacional, igual que la base económica nacional, en tanto elementos imprescindibles de la autoformación del Estado dinástico prusiano, primero frente a Francia, luego en una lucha por la hegemonía intraalemana, y después en la lucha por la hegemonía europea» (p. 21).

³¹ En la seva reconeguda història dels esports, Carl Diem dóna compte i raó d'aquesta dinàmica entre els partidaris de la gimnàstica i els que afavorien l'esport que eren titllats de poc patriotes en acceptar les novetats que procedien de l'exterior: «Todas las rencillas que perduran aún hoy en día empezaron por la corta visión que tuvieron los instructores de los gimnasios con respecto al deporte, actividad que adquiriría cada vez más un valor independiente.... No es de extrañar, pues, que el autor de estas líneas se pasase al bando de los deportistas, en donde el correr estaba considerado como uno de los ejercicios fundamentales para la formación física... Y así iban las cosas; se adelantaba un paso y se retrocedían dos. Por fin, la presión del nacional-socialismo del año 1933 puso fin a este estado de cosas, declarando la libre participación de gimnastas y de deportistas en las competiciones» (DIEM, C., *Historia de los deportes*, op. cit., vol. II, p. 266-267). D'aquestes paraules es conclou que el nazisme va assumir ambdós moviments, el gimnàstic i l'esportiu, perquè tots dos podien contribuir a la millora de la raça germànica. A més a més, el III Reich volia assumir l'organització dels Jocs Olímpics per sempre més. Si donem crèdit a les memòries d'Albert Speer –arquitecte de Hitler– els Jocs de 1940 s'havien d'organitzar –en opinió del *Führer*– a Tokio per retornar l'any 1944 a Berlín, ciutat que ja no abandonarien (SPEER, A., *Memorias*. Barcelona, El Acanalado, 2001, p. 133).

bre de Köpf sobre la història de la família Mommsen– identificava el festival gimnàstic de la muntanya del Feldberg amb una festa de tots els alemanys, és a dir, a la manera d'un autèntic sentiment patriòtic d'unitat i identitat nacional³². En qualsevol cas, i sense negar les connotacions polítiques d'aquestes reunions esportives durant els anys foscos del III Reich, constatem que aquesta tradició avui encara perdura.

Sigui com sigui, la natura –tal com era vista per aquells festivals gimnàstics ultranacionalistes– trenca amb alguns elements que caracteritzen la ciència natural humboldtiana. No hi ha dubte que trobem coincidències com el gust per l'aire lliure, la passió pels cims i el contacte amb la natura, encara que hi ha divergències ben notòries. Alexander von Humboldt postulava una mena de fusió entre l'home i la natura i, nogensmenys, la unitat de tot el gènere humà, segons els postulats neohumanistes (Comenius, Leibniz, Lessing, Krause). Pel seu cantó, els festivals gimnàstics del Feldberg –si més no durant alguns moments concrets de la història de l'Alemanya contemporània– s'han vinculat a manifestacions ultranacionalistes que van servir d'aparador per a la doctrina nacionalsocialista que va recórrer a la vida de campament i als exercicis físics a l'aire lliure, tot seguint un programa formatiu de caràcter premilitar que començava als 10 anys i que culminava amb la prestació del servei militar obligatori, que era vist com la millor garantia per constituir un veritable exèrcit popular, un pas previ per al desencadenament de la guerra total.

En efecte, dels 10 als 14 anys, els nois havien de formar part del Poble Jove (*Jungvolk*); a partir dels 14, de les Joventuts Hitlerianes (*Hitlerjugend*). Per ingressar al Poble Jove els infants havien de superar un triatló: una carrera de 60 metres en 12 segons, salt de longitud de 2,75 metres i un llançament de pilota de 25 metres. Es tractava, doncs, d'impartir una forta formació física i premilitar de manera que els exercicis d'instrucció duraven hores, per tal de preparar convenientment les desfilades. El futur del Reich exigia una generació que aprenguéss, des de ben aviat, a marcar el pas: des dels 10 anys s'aprenia a tocar instruments i a marxar amb uniforme al ritme de les bandes de música. Per als membres de les Joventuts Hitlerianes, des del 14 als 18 anys, la preparació militar finalitzava amb el maneig de la carrabina de petit calibre. I per damunt de tot,

³² KÖPF, P., *Los Mommsen. La historia de los alemanes a través de una familia. De 1848 hasta la actualidad*. València, Universitat de València, 2008, p. 185-186.

l'esperit competitiu que s'establia entre els joves per tal de potenciar l'excel·lència corporal d'aquells que s'acostaven a l'ideal pedagògic del nacionalsocialisme: una joventut activa, en bona forma física, professionalment capaç, disciplinada i obedient a l'ordre dictatorial, que no fes preguntes, ni formulés cap mena de crítiques i, el que és pitjor, allunyada d'una educació humanista, lliure i creativa³³.

En aquest punt, convé recordar que moltes iniciatives pedagògiques de signe renovador que van sorgir a les darreries del segle XIX –quan el desig d'una nova guerra va començar a quallar a Alemanya–³⁴ havien potenciat la vida a l'aire lliure, tot fugint de l'ambient de les ciutats. Es buscava una vida natural que contrastés amb el materialisme de la civilització moderna. De manera inexorable arrelava la nova consigna de ser jove o, el que és el mateix, ser vigorós a través de la pràctica de l'esport i deixar-se de consideracions de caire humanista. La moda –sobretot femenina– era més natural. La vida a l'aire lliure s'imposava arreu: el món s'havia fet no tan sols més bell, sinó també més lliure. El Moviment de la Joventut (*Jugendbewegung*) –que a parer de Spranger no fou un moviment internacional sinó exclusivament alemany–³⁵ manifestava, des de començament del segle XX, el seu afany per deslliurar-se dels vells lligams amb una tradició que proclamava el respecte als costums. Fou llavors quan els joves van merèixer l'atenció de tots aquells que, des dels Instituts de Pedagogia i Psicologia, s'apropaven a l'estudi del perfil de la joventut, per tal d'abordar els problemes de la seva formació. Edith Stein, en el seu curs d'Antropologia Pedagògica professat a Münster durant el semestre d'hivern del curs 1932-33, va fer el següent retrat del jove que pertanyia al Moviment de la Joventut (*Jugendbewegung*): «le pertenece un característico modo de vestir

³³ KNOPP, G., *Los niños de Hitler. Retrato de una generación manipulada*. Barcelona, Planeta, 2005.

³⁴ L'historiador Sebastian Haffner situa al voltant de l'any 1897 la irrupció, a Alemanya, d'un sentiment procliu a l'esclat d'una nova guerra, plantejament que suposava un allunyament de l'estratègia de Bismarck, partidari de buscar solucions conciliadores (HAFFNER, S., *Los siete pecados capitales del Imperio alemán en la primera Guerra Mundial*, op. cit., p. 12). Per la seva banda, i en aquesta mateixa direcció, J. L. Villacañas afirma: «Bismarck será el último representante de esta tradición, propia de la razón de Estado clásica, que hace de la guerra un cálculo muy preciso de cautelas y riesgos» (*La nación y la guerra. Confederación y hegemonía como formas de concebir Europa*, op. cit., p. 171).

³⁵ SPRANGER, E., «Cinco generaciones de jóvenes (1900-1949)», *Espíritu de la educación europea*. Buenos Aires, Kapelusz, 1961, p. 27-63.

y de peinar-se, el desenfado en el trato social, la renúncia a determinats estimulants, un estil propi de organitzar su temps lliure y cierta actitud interior hacia la naturalesa y la vida del home»³⁶.

Es tractava d'uns joves que volien que la seva veu fos escoltada i que van trobar en aquell moviment romàntic, que exaltava la figura del «líder» o «cabdill» (*Führer*), les essències de la pàtria germànica amb les seves tradicions que es remuntaven a l'època medieval. No ha d'estranyar, doncs, que aquest cúmul de circumstàncies atorgués al Moviment de la Joventut (*Jugendbewegung*) un tremp nacionalista i pangermanista. Aspectes com l'amor vers la naturalesa, el gust per les excursions, la vida a l'aire lliure, l'esperit aventurer, un delerós desig per formar una mena de superhome, la crítica a la civilització metropolitana i l'adhesió a un tipus de vida caracteritzat per l'acció van ser alguns dels trets bàsics d'aquell moviment juvenil que va triomfar a Alemanya durant el primer terç del segle XX i que va servir per promoure l'aparició –en la conjuntura pessimista que va seguir a la Primera Guerra Mundial– de les Joventuts Hitlerianes.

En qualsevol cas, el moviment de la joventut (*Jugendbewegung*) es singularitza pel seu caràcter neonòmada³⁷. A parer del professor Tusquets –que va ser catedràtic de Pedagogia a la Universitat de Barcelona– les institucions educatives juvenils d'aquella època poden classificar-se en dos tipus: les no revolucionàries (entre les quals es troben l'Escola Nova i l'escoltisme de Baden-Powell) i les revolucionàries, entre les quals esmenta les *Freie Schulgemeneinde* de Wyneken i el moviment dels *Wandervögel*³⁸. Paga la pena esmentar que les comunitats escolars lliures van ser una creació de Gustav Wyneken, que destacava el valor de l'eros pedagògic en un sentit platònic, per tal d'enfortir els lligams entre els educadors i els alumnes³⁹. Nogensmenys, Wyneken, l'any 1906, va crear la

³⁶ STEIN, E., *La estructura de la persona humana*. Madrid, BAC, 1998, p. 255.

³⁷ TUSQUETS, J., «El nomadisme pedagògic a Catalunya», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, XXXVIII, 1979-1982, p. 207-223 i «El sedentarisme pedagògic a Catalunya», *Boletín de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXXIX, 1983-1984, p. 83-92. Aquestes idees van ser desenvolupades a bastament pel mateix autor a: *Tarzán contra Robot. El neomadismo y el neosedentarismo, protagonistas de la crisis contemporánea*. Vilasar de Mar, Oikos-Tau, 1986.

³⁸ MOREU CALVO, A., «Idealisme naturalista dels adolescents alemanys (1897-1945). Dels *Wandervögel* (Ocells errants) a la *Hitlerjugend* (Joventut hitleriana)», *Educació i Història*, núm. 6 (2003), p. 36-43.

³⁹ WYNEKEN, G., *Eros*. Lauenburg, Adolf Saal, 1921.

comunitat lliure de Wickersdorf⁴⁰. Així proposava una educació homoeròtica –no necessàriament homosexual– que, a la llarga, va despertar moltes sospites i crítiques. En qualsevol cas, avui coneixem les relacions entre Wyneken i Walter Benjamin, que havia participat d'aquest moviment pedagògic⁴¹.

No hi ha dubte que aquestes iniciatives pedagògiques també es feien ressò dels vents vitalistes que es derivaven de la filosofia de Nietzsche, l'obra del qual va influir poderosament sobre el moviment de la joventut⁴². Sigui com sigui, Wyneken havia estat col·laborador de Hermann Lietz que, al seu torn, havia promogut les llars d'educació en el camp (*Landerziehungsheime*)⁴³. Efectivament, Lietz va obrir, el 28 d'abril de 1898, a Ilsenburg, al peu del massís del Harz, el primer establiment d'aquestes característiques, una mena de petit paradís pedagògic situat al camp, en contacte amb la natura. De fet, Lietz volia sostreure els infants de la perniciosa influència dels internats, on dominaven l'autoritarisme, la memòria, la disciplina i els càstigs, tal com va reflectir Hermann Hesse en la seva novel·la autobiogràfica *Sota la roda* (1905), on criticava el sistema educatiu dels gimnasos alemanys.

En realitat, Lietz volia seguir les passes dels jardins d'infància (*Kindergarten*) de Fröbel, i així propugnava la vida simple en plena natura. Ara bé, Lietz va viatjar a Anglaterra on es va inspirar en el sistema renovador que se seguia a la New-School d'Abbotsholme, on va romandre un any. A la vista del que feia Cecil Reddie a Anglaterra, Lietz va formular el seu sistema educatiu que promovia

⁴⁰ La pedagogia de Gustav Wyneken va tenir una certa recepció a Espanya, tal com confirmen les traduccions següents: *Las comunidades escolares libres* (Madrid, Revista de Pedagogía, 1926) i *Escuela y cultura juvenil* (Madrid, Ediciones de la Lectura, 1927).

⁴¹ Walter Benjamin –que va ser deixeble del pedagog Gustav Wyneken, amb qui va trencar en esclatar la Primera Guerra Mundial– va participar en el Moviment de la Joventut per bé que es va distanciar ben aviat de l'orientació nacionalista i bel·ligerant, i va optar per una actitud pacifista y antinacionalista (BENJAMIN, W., *La metafísica de la juventud*. Barcelona, Paidós, 1993).

⁴² Sobre les relacions entre Nietzsche i el moviment de la joventut (*Jugendbewegung*) podeu veure: NIEMEYER, Ch., *Nietzsche, die Jugend und die Pädagogik. Eine Einführung*. Weinheim und München, Juventa Verlag, 2002, especialment el capítol tercer «Nietzsche, die Jugend und die Jugendbewegung».

⁴³ La pedagogia de Hermann Lietz ha deixat poca petja a casa nostra. Val a dir, emperò, que en el seu moment va ser considerat un dels promotors de l'Escola Nova, tal com es desprèn del títol del llibre d'Adolphe Fèrrière *Trois pionniers de l'éducation nouvelle: Hermann Lietz, Giuseppe Lombardo-Radice, Frantisek Bakule*, publicat l'any 1928, i que a Barcelona va ser traduït per la Fraternidad Internacional de Educación (sense data).

la llibertat, les activitats pràctiques, els exercicis gimnàstics i físics (amb inclusió dels esports), els treballs agrícoles, les excursions, l'educació del caràcter a través del culte als herois, tot allunyant-se del dogmatisme religiós. D'acord amb el que pretenia Kant, Lietz volia que els infants aprenguessin a pensar per ells mateixos, segons els principis d'un naturalisme pedagògic que excel·lia el geni tutelar de la natura que es convertia així en el veritable referent pedagògic per a una educació activa.

La pedagogia de Lietz, amb la seva crítica a la vida urbana –i el consegüent entusiasme per la vida natural i comunitària–, va deixar la seva petja en la doctrina nacionalsocialista. No en va, Baldur von Schirach, el líder de les Joventuts Hitlerianes, va ser alumne d'una escola que seguia les orientacions de Lietz, que l'any 1914 havia format amb els seus alumnes més grans una companyia que va participar activament en la primera Guerra Mundial⁴⁴. Encara que Adolphe Ferrière en el seu elogi de la pedagogia de Lietz va voler justificar aquest succés, no hi ha dubte que el sistema pedagògic de les llars d'educació en el camp va potenciar l'esperit nacionalista i combatiu que –pocs anys després– van assumir les Joventuts Hitlerianes. Al cap i a la fi, Hermann Lietz propugnava un ideari pedagògic de nova planta, organitzat al voltant d'unes comunitats autogestionades en què els joves, en règim de coeducació, eren els veritables protagonistes de la vida col·lectiva.

Igualment, cal tenir ben present la pedagogia de les aus errants (*Wandervögel*) que va ser liderada per l'estudiant Karl Fischer a partir de 1901 i que va proposar als seus amics –que ara assolien la condició de camarades– organitzar els dies festius un seguit d'excursions col·lectives. D'aquesta manera s'oferia una alternativa a una educació escolar excessivament acadèmica i passiva, a la vegada que es potenciava l'esperit de rebel·lia dels joves. Ben mirat, es tractava d'una mena d'ocells errants que practicaven una vida d'aventures a l'aire lliure, sense oblidar la necessitat de seguir una dieta sana apartada de l'alcohol i del tabac. Igualment, es volia posar fi als convencionalismes de la burgesia i al sedentarisme de la vida urbana, de manera que la imatge de l'au errant, de l'ocell

⁴⁴ «Más tarde –escriu Ferrière– estalló la guerra y él partió, con la mayor parte de sus alumnos de más edad, alistado como voluntario. Se le vio en el Tirol, en Rusia, entre los amigos del genio. Fue Felweld (*sergent*) y conducía su Compañía de la misma manera como lo hacía con sus alumnos, entusiasmado a sus hombres» (FERRIÈRE, A., *Tres heraldos de la nueva educación: Hermann Lietz, Giuseppe Lombardo-Radice, Frantisek Bahule*, op. cit., p. 70).

migratori, es va convertir en un model per una joventut que reclamava noves experiències⁴⁵.

En aquest context, cal esmentar la batalla de Langemark, localitat flamenca on, entre el 18 d'octubre i el 31 de novembre de 1914, van trobar la mort uns quaranta mil soldats alemanys, la majoria dels quals eren estudiants d'ensenyament secundari i universitari. Aquesta desfeta constitueix un trist episodi de la Primera Guerra Mundial, perquè aquella joventut estudiantil –el capital intel·lectual d'un país– va morir inútilment al front, durant els primers compassos d'una contesa bèl·lica que tothom confiava que acabés ben aviat. A la llarga, aquella derrota es va convertir en una llegenda fins al punt que es va glorificar la mort d'aquells joves estudiants, que així es van transformar en uns veritables herois. Aquesta manipulació històrica d'un sacrifici innecessari va ser utilitzada pel nazisme, que va convertir aquell fracàs en una mena de victòria moral. Així, per exemple, Martin Heidegger –en el discurs que va pronunciar, el dissabte 25 de novembre de 1933, amb motiu de la cerimònia de la matriculació dels estudiants, en la seva etapa de rector de la Universitat de Friburg– es va referir a aquests joves, quan llançava a l'auditori la pregunta següent: «qui és, doncs, l'estudiant de la nova realitat alemanya?». La resposta de Heidegger no deixa entreveure cap mena de dubte: «Esta pregunta es tan esencial para nosotros que el desarrollarla no puede por menos que dar lugar a una celebración. La pregunta hace dar al estudiante alemán un primer paso hacia un nuevo sacrificio (no de sangre, desde luego), de manera que en el futuro colocaremos esta fiesta en la realidad y bajo el símbolo de Langemark»⁴⁶.

Al marge d'altres possibles consideracions, aquesta mobilització de la joventut a través d'organitzacions juvenils abastava totes les opcions ideològiques i polítiques, des de l'aristocràcia prussiana fins a la joventut jueva. En efecte, Peter Hoffmann, en la seva biografia sobre Claus von Stauffenberg –l'autor de l'atemptat contra Hitler del 20 de juliol de 1944, la coneguda operació Valkíria–, deixa constància que els tres germans Stauffenberg (els bessons

⁴⁵ Durant els anys de la República de Weimar (1919-1933), el moviment de la joventut (*Jugendbewegung*) es va canalitzar a través de les associacions polítiques o confessionals. L'any 1928 les organitzacions juvenils catòliques, sota la influència de Romano Guardini, reunien 1.700.000 afiliats, per bé que a la llarga totes les entitats i grups que integraven aquest moviment van quedar englobades en les Joventuts Hitlerianes (*Hitler-Jugend*).

⁴⁶ HEIDEGGER, M., «El estudiante alemán como trabajador», *Er, Revista de filosofía*, núm. 29, 2001, p. 147.

Berthold i Alexander, i el petit Claus) pertanyien a un col·lectiu anomenat «nous exploradors», un dels molts grups que integraven el *Jugendbewegung* (Moviment de la Joventut). Probablement en aquest cercle fou on va néixer el gust per la poesia de Stefan George, aquell promotor de l'«Alemanya secreta» que havia de portar el coronel Claus von Stauffenberg –un noble catòlic, la família del qual s'havia vinculat a la monarquia guillermina– a promoure el complot que va fracassar i que va acabar amb la seva pròpia vida⁴⁷. No debades, el professor Lasso de la Vega –en la seva interpretació de la poesia de Stefan George– va situar-la en la perspectiva de la paideia grega. D'una banda, George va reivindicar la força del platonisme, de manera que el seu cercle recordava el nucli de deixebles que envoltaven Plató. Per un altre cantó, George va esperonar la força i el tremp de la joventut per a dur a terme grans ideals. Ens trobem, doncs, davant d'un plantejament pedagògic d'ascendència platònica que es proposa la realització aristocràtica d'un ideal de signe heroic, que promou un erotisme –l'amor vers un alt ideal– que va presidir la vida d'aquell cercle que envoltava George Stefan, un cercle masculí presidit també per unes relacions homoeròtiques⁴⁸.

194

En les seves memòries, Hans Jonas té un record per a aquests moviments juvenils que també van afectar els joves jueus que vivien a l'Alemanya de la República de Weimar. Ell va optar per una agrupació sionista, la dels macabeus. En aquestes pàgines autobiogràfiques, Jonas anota que, a començament dels anys vint del segle passat, a Berlín, hi havia diversos grups de joves jueus: els

⁴⁷ «Hacían excursiones, acampaban en el bosque, hacían corros alrededor de la hoguera, leían poemas de *La estrella de la alianza* de George y cantaban antiguas canciones de soldados, hablaban sobre el destino del Reich y de la comunidad nacional» (HOFFMANN, P., *Stauffenberg. La biografía del hombre que atentó contra Hitler*. Barcelona, Ediciones Destino, 2009, p. 68).

⁴⁸ Aquí seguim el treball de José S. Lasso de la Vega, «Stefan George y el mundo clásico», *Estudios Clásicos*, núm. 45, IX, 1965, p. 171-203. No ens podem pas d'estar de reproduir el fragment següent d'aquest article: «Que Goebbels instituyera el Premio Stefan George como máxima distinción literaria del país, que en las Universidades y escuelas se le considerara el poeta de la “nueva época” y que algunos de los “Jünger” se manifestaran públicamente por Hitler son hechos que en nada empañan la personal actitud de George, quien evidentemente nunca se identificó con aquella realidad política. Pero su autoritarismo temperamental nadie podía negarlo. La acción del héroe predestinado surge directamente de su propia intimidad, sin que ninguna norma moral la determine desde fuera; pero, convertido en jefe y profeta de una comunidad, la acción de sus discípulos, y aun la de él mismo, debe someterse a unas nuevas Tablas de la Ley. El que antes parecía un amoralista acaba elaborando un nuevo y estricto sistema ético cuya violación se considera pecado imperdonable» (p. 193-194).

macabeus, que cultivaven la intel·ligència; el grup amonita, un conjunt de joves esportistes que practicaven el rem pels rius berlinesos; i els del grup *blau-weiß* (blau-blanc), un «moviment excursionista jueu fortament inspirat en el model alemany dels moviments excursionistes (*Wandervogelbewegung*)»⁴⁹. D'alguna manera, aquestes agrupacions de joves jueus –algunes favorables a l'assimilació– propiciarien l'extensió dels idearis sionistes, tot impartint una formació de caràcter físic i premilitar que seria d'utilitat en els primers passos de l'estat d'Israel i, fins i tot un xic abans, per a la constitució d'una unitat de tropes jueves en l'exèrcit aliat durant la Segona Guerra Mundial.

En darrera instància, els partidaris del moviment de la joventut predicaven un model de vida alegre i juvenil, de signe inconformista i combatiu, que no es resignava a acceptar la comoditat i superficialitat del món burgès. Es proclamava, doncs, el valor innovador de la joventut que assolía així un tarannà radical i alternatiu, però que aviat –emperò– va restar al servei de les caminades, càntics i banderes de les Joventuts Hitlerianes, que van assumir totes aquestes iniciatives sobre la base –i aquestes són paraules de Baldur von Schirach– que la joventut havia de dur les regnes de la societat per tal de promoure la idea d'un estat dels joves. Efectivament, Baldur von Schirach –nascut l'any 1907– en els judicis de Nuremberg –on únicament va ser condemnat a 20 anys de presó– va reconèixer l'ascendència romàntica de la seva concepció pedagògica sobre la joventut, i així va dibuixar amb traç gruixut l'itinerari del romanticisme pedagògic que, des de Pestalozzi i Froebel, tot passant per Hermann Lietz, va conduir al nazisme⁵⁰.

Malauradament, el moviment de la joventut que va tenir tanta influència a Alemanya en el trànsit del segle XIX al XX va derivar en un projecte que veia en la naturalesa un escenari privilegiat per a l'aventura. Tot l'univers de l'heroisme romàntic medieval va trobar en la natura un camp abonat per al seu desenvolupament, que sovint es caracteritza per allunyar-se dels valors de l'humanisme. Així els joves trobaven en la naturalesa un lloc ideal per portar a la pràctica una vida campamental que fomentava la companyonia i les ànsies de lideratge dins d'un context nacionalsocialista, és a dir, racial, que inflamava el paper dels joves que eren cridats a partici-

⁴⁹ JONAS, H., *Memorias*. Madrid, Losada, 2005, p. 98-99 [el text reproduït correspon a la pàgina 99].

⁵⁰ GOLDENSOHN, L., *Las entrevistas de Núremberg*. Madrid, Taurus, 2005, p. 300-314.

par en la construcció d'un món que es presentava com quelcom radicalment nou, un món que calia enderrocar per bastir l'imperi d'un Reich que havia de ser governat pels joves i que havia de durar mil anys.

Així, doncs, les activitats físiques en plena naturalesa –sense negar mai la bondat pedagògica de molts educadors– van restar sovint al servei d'una formació deshumanitzadora que atia la lluita i el combat, és a dir, una pedagogia que s'allunyava dels principis de l'humanisme clàssic. A tall de simple mostra, anotem que en el número 1, corresponent al mes de gener de 1941, la *Revista Nacional de Educación* que es publicava a Madrid incloïa un article sobre «La Pedagogía en la Nueva Alemania», signat pel conegut educador Peter Petersen, que després d'haver-se format al costat d'experimentalistes com Wundt i Meumann, i de protagonitzar una innovadora experiència pedagògica com el pla Jena, no va dubtar a col·laborar amb el III Reich. En aquest treball, l'autor es declara a favor d'una pedagogia que volia liquidar la tradició humanista heretada del classicisme i del Renaixement: «el gran movimiento de liquidación del período humanista de la historia occidental a que estamos asistiendo, encuentra su fundamento inicial y su justificación postrera en un nuevo concepto del hombre y del mundo; es decir, en un cambio radical de orientación y enfoque de los problemas filosóficos». Més endavant prossegueix amb la seva argumentació: «Y como toda variación de la idea que tenemos acerca del hombre y de su vida, se refleja inmediata y fielmente en la teoría y práctica de la educación –ya que la formación humana se aplica siempre a corroborar y ratificar aquellas posibilidades consideradas como supremamente valiosas, en vista de la misión que al hombre compete realizar en el mundo– nuestro tiempo, que está dando muerte y sepultura al período post-renacentista, alumbra ahora la promesa auroral de un hombre nuevo».

De fet, la cosa venia de lluny perquè Ernst Jünger –en un text escrit l'any 1930 titulat inequívocament *La mobilització total*– va apuntar que la Primera Guerra Mundial va significar l'esdeveniment més important en un temps en què el geni de la guerra es va compenetrar amb l'esperit de progrés. La guerra va comportar una mobilització total que va substituir la mobilització parcial que corresponia a l'època de la monarquia del segle XIX. A banda de la dimensió tècnica que comporta la mobilització total –les fàbriques es mobilitzen al servei de la guerra–, la disponibilitat constitueix l'altre tret característic d'un plantejament que va comptar amb la mobilització de les masses, que va afectar, durant quatre llargs anys, la joventut. En aquest context bel·licista, que va preparar el

terreny per a la irrupció d'un ambient procliu a la guerra, la joventut germànica va ser cridada amb il·lusió a la lluita per la glòria d'Alemanya, tal com constata Jünger: «hay una juventud alemana que clama por las armas –una juventud tan ardiente, tan entusiasmada, tan ávida de muerte como apenas ha habido otra en toda nuestra historia»⁵¹. A conseqüència d'aquesta mobilització –i aquí seguim el professor J. L. Villacañas–, el cos humà es va convertir en una mena de màquina, de carn disciplinada, de manera que el cos humà cau en la lògica de la tecnificació⁵².

Com veiem, la gènesi d'aquell home nou del nazisme que es troba abocat a la guerra es remunta –si més no– a la Primera Guerra Mundial, que té l'honor d'haver traslladat també les activitats bèl·liques a la muntanya que així perdia aquell alè d'una naturalesa pura i immaculada, segons els postulats del naturalisme de Rousseau i de la ciència humboldtiana. Des del moment que Itàlia va entrar en guerra contra les tropes imperials d'Alemanya i Àustria, el conflicte a l'alta muntanya estava servit. Així fou com els Alps, però també els Dolomites, es van convertir en uns veritables camps de batalla. Poc quedava, doncs, d'aquella exaltació natural que havia captivat –un xic romànticament– viatgers, científics, esportistes, educadors i artistes. Aviat els exèrcits de les potències centrals van crear tropes especialitzades per actuar a l'alta muntanya, ja siguin batallons de caçadors com els *Kaiserjäger* austríacs, o bé companyies d'escaladors i esquiadors com els *Alpenkorps* alemanys. Tant és així que modalitats esportives sorgides a redós dels vents romàntics com l'excursionisme, l'alpinisme i l'esquí van experimentar una ràpida militarització, que es va accentuar durant els anys trenta del segle passat quan, a les portes de l'esclat de la Segona Guerra Mundial, el III Reich va crear unitats d'elit de muntanya que procedien de la fusió dels soldats alemanys i austríacs, després de l'annexió (*Anschluss*) d'Àustria l'any 1938.

⁵¹ JÜNGER, E., *Sobre el dolor seguido de La movilización total y Fuego y movimiento*. Barcelona, Tusquets, 1995, p. 111-112.

⁵² «Los planteamientos de Jünger reducen el cuerpo al rango de instrumento, más allá de la tradicional comprensión de la persona como unidad pasional. Con ello, el cuerpo del hombre se torna máquina, carne disciplinada por la que los procesos naturales cruzan con la indiferencia con que viven en los minerales. El cuerpo ya no es casa, sino cosa del hombre. De ahí que, finalmente, el hombre proyecta, sobre sí una escisión que lo adecua de forma plena al orden técnico movlizado. Naturalmente, para que la técnica triunfe se deben neutralizan todos los fenómenos, alejarlos de la moral» (VILLACAÑAS BERLANGA, J. L., *La nación y la guerra. Confederación y hegemonía como formas de concebir Europa*, op. cit., p. 196).

La visió mecànica del món

Malgrat les bones intencions de la cosmovisió humboldtiana que proclama una unitat orgànica, finalment es va imposar el model de ciència fisicomatemàtica que ha excel·lit la separació entre l'home i la natura, de manera que l'ésser humà s'ha considerat el propietari d'un món que no només aspira a conèixer científicament, sinó que ha volgut explotar i transformar en benefici propi. El subjecte modern –el que posseeix el *cogito* cartesià– ha llegit el llibre del món, el llibre de la naturalesa, amb un llenguatge matemàtic i això ha comportat l'èxit de la ciència positiva que, a banda de veure la natura sota el prisma de la *mathesis universalis* (l'ordre i mesura del món geomètric), ha acabat per manipular-la fins a extrems insospitats. Per contra, el lema del positivisme –l'ordre i progrés que recull la bandera del Brasil– no escau a les cultures tradicionals d'Orient, que, com fa el taoisme, aconsellen la inacció, no fer res, deixar fluir les coses segons l'exemple de l'aigua. Si a Occident ha triomfat l'antropocentrisme, a Orient s'han mantingut les concepcions de significació biocèntrica, de caràcter holístic i integral, que donen prioritat al conjunt global abans que a una analítica atomitzada de les parts.

198

Mentre a Occident la societat industrial ha imposat el reialme de la velocitat –primer el ferrocarril, després l'automòbil⁵³, les filosofies orientals emfasitzen la importància de la lentitud i, lluny de defensar el rècord esportiu, insisteixen en el domini de la respiració com a una instància bàsica per al control corporal. Si la gimnàstica occidental va respondre durant el segle XIX a l'esquema d'un cos-màquina (amb el seu treball analític, que recorda el funcionament d'un rellotge o un autòmat artificial), i l'esport modern respon a un paràmetre que busca la velocitat i la rapidesa –la cursa dels cent metres llisos com a metàfora d'un modern hipermòdern–, les gimnàstiques orientals –ja siguin practicades pels mon-

⁵³ Gaziel en les seves còniques de la Primera Guerra Mundial va escriure l'any 1915: «Las modernas vías férreas han quitado a los hombres la más grata y esencial de las emociones que se experimentan durante un viaje. Viajar no es propiamente recorrer con la mayor velocidad posible la distancia que media entre dos puntos de la superficie terrestre. En este caso, lo que se hace no es viajar, sino simplemente trasladarse. Los viajes modernos se caracterizan casi siempre por la rapidez, que es un elemento económico, a costa de la contemplación, que es un impulso emotivo. Un hombre moderno se acuesta en Berlín y se despierta en Roma, sin que tenga la más mínima idea de los vastos y ricos aspectos que la variedad de la naturaleza ha esparcido en el tránsito de aquellas grandes ciudades» (GAZIEL, *En las trincheras*, op. cit., p. 35).

jos budistes o els brahmans hindús– insisteixen en la capacitat de controlar uns batecs que puguin sincronitzar-se amb el ritme d'una naturalesa que cal respectar i que exigeix viure segons les seves lleis. Tant és així que, mentre l'home oriental ha postulat seguir la natura, l'home occidental s'ha entestat –sobretot a partir de la modernitat– a girar-se d'esquena a les seves regles.

Al cap i a la fi, a Occident –tot i els postulats de la ciència humboldtiana– va triomfar una cultura mecànica que troba en la indústria rellotgera i en les construccions metàl·liques un magnífic exponent. El Palau de Cristall, inaugurat a Londres, l'any 1851, va veure com la Torre Eiffel aixecada a París l'any 1889 en motiu de l'Exposició Universal passava a simbolitzar aquesta passió mecànica que, amb el pas dels anys, es va fer popular fins i tot entre els infants. Un any abans, durant l'Exposició Universal de Barcelona del 1888, van tenir lloc manifestacions ciclistes pels carrers de la ciutat, la qual cosa constituïa tota una novetat. Si les classes benestants utilitzaven la bicicleta per al seu esbarjo en un moment en què el turisme era molt incipient, els obrers l'empraven com a mitjà de transport. Comprar una bicicleta no sempre es trobava a l'abast de tothom, de manera que les cases de lloguer van aparèixer com una solució alternativa. Fins i tot, es van dur a terme manifestacions ciclistes per protestar contra les taxes municipals que gravaven la seva tinença. Tot plegat va generar que el ciclisme –entès com a esport– es fes professional, ja fos en la modalitat de pista o en ruta per carretera⁵⁴.

De manera quasi paral·lela, les joguines també es van mecanitzar. Els infants quedaven bocabadats davant dels autòmats que funcionaven als aparadors de les botigues com a reclam publicitari, o bé donaven vida artificial a un seguit de joguines que es movien automàticament a través de sofisticats mecanismes⁵⁵. Altrament, molts nens han estat obsequiats amb un *meccano*, joguina que fou patentada per l'anglès Frank Hornby a començament del segle passat, ara fa poc més de cent anys. Així, doncs, l'univers mecànic també

⁵⁴ El ciclisme en pista –aquí tenim el famós campió alemany Albert Richter, mort per la Gestapo l'any 1940– omplia els velòdroms i pavellons esportius que el III Reich utilitzaria en els seus actes propagandístics. No cal oblidar, per exemple, que els germans Scholl –promotors de *La Rosa Blanca*, un dels pocs moviments d'estudiants que es van oposar al nazisme– van ser detinguts el dijous dia 18 de febrer de 1943, data en què Goebbels va pronunciar el seu famós discurs sobre la guerra total al Palau dels Esports de Berlín davant de 15.000 assistents.

⁵⁵ BENJAMIN, W., «El muñeco, el autómata», *Libro de los pasajes*. Madrid, Akal, 2005, p. 421-457.

va arribar a la mentalitat dels infants que, gràcies a un seguit de peces metàl·liques, adequadament articulades i combinades, podien reproduir tot un univers mecànic que funcionava amb els principis elementals de l'enginyeria. La inclinació d'infants i adults pels trens elèctrics també cal situar-la en aquesta direcció, és a dir, en l'atracció exercida per un món mecànic que reproduïa a petita escala un conjunt de màquines que feien funcionar la indústria, el transport terrestre i la navegació aèria i marítima. Ben al revés va succeir amb el moviment de l'Escola Nova, que s'esforçava per tal que els infants manipulessin materials nobles (argila, fusta, cera, fil, etc.) i mantinguessin així viu el contacte amb la natura que donava nom a tot un seguit d'establiments pedagògics (l'Escola del Bosc i l'Escola del Mar són només dos exemples del que diem) que volien abandonar el centre de les ciutats, d'acord amb uns corrents higienistes que sintonitzaven amb l'ambientalisme hipocràtic que emfasitzava la importància dels llocs, dels aires i de les aigües per a la salut pública.

Al cap i a la fi, els noms de les grans empreses metal·lúrgiques del segle XIX confirmen aquest gust per la màquina. A Barcelona es constituïa l'any 1855 La Maquinista Terrestre i Marítima, dels tallers de la qual van sortit durant dècades els bens d'equip que demanava l'Estat espanyol per a la seva modernització. D'altra banda, La España Industrial –un vapor nou, fundat a Sants l'any 1847, que molt més tard va arribar a tenir un equip de futbol a Primera Divisió– va simbolitzar la modernització en el camp de la indústria tèxtil. L'any 1904 naixia a Barcelona l'empresa Hispanosuisse, dedicada a la fabricació d'automòbils. L'any 1909 s'inaugurava la casa Elizalde, que havia de construir motors de cotxe i d'aviació, i que va ser un objectiu –emplaçat a l'Eixample de Barcelona– de l'aviació franquista durant la Guerra Civil. Es pot afegir que l'estrella de la casa Mercedes-Benz –amb els seus tres vèrtexs– reflecteix aquest desig humà per dominar tots els espais: mar, cel i terra.

Talment feia la impressió que no hi havia aturador per a les ànsies de superació del gènere humà, que va fomentar i promoure les competicions de tot tipus d'invents mecànics (cotxes, embarcacions motonàutiques, aeroplans, etc.) que així assolien la condició de veritables representacions d'una modernitat accelerada i vertiginosa. De fet, el mateix nom de la casa Derbi (Derivados de la bicicleta), que des de l'any 1922 s'ha dedicat a fabricar motocicletes, confirma aquesta evolució: així el clàssic pedal de la bicicleta –una innovació recent, que data del segle XIX– fou substituït per un motor que funcionava amb combustibles derivats del petroli

que van arraconar el carbó que, gradualment, perdia protagonisme. La nova indústria del petroli passava a ocupar un lloc estratègic i, des d'un punt de vista militar, els nous engendres –per exemple, els grans vaixells de guerra– substituïen el carbó pel petroli durant els primers anys del segle passat.

Això establert, és ben palès que el desenvolupament de l'esport modern s'ha donat en paral·lel a un progrés que ha fet públic elogi de la velocitat. A partir d'aquest moment, la metàfora per entendre l'esport no cal buscar-la en la idea del cos-màquina (l'imaginari del qual coincideix amb l'època d'esplendor de la gimnàstica), sinó en la del cos-motor (o cos motoritzat) ja que, de la mateixa manera que els vehicles automobilístics necessitaven benzina per funcionar, el cos humà necessita l'aportació d'oxigen. D'aquí que pediatres i educadors recomanessin que els infants guanyessin pes, alçada i, sobretot, perímetre toràcic. L'oxigen –gràcies als banys de sol i banys d'aire– es convertia en el medicament més barat i a l'abast de tothom. Uns bons pulmons garantien lluitar contra la morbositat infantil, en especial contra la tuberculosi, el triomf sobre la qual –com sabem– deu moltes coses al científic alemany Robert Koch⁵⁶.

Arran d'aquesta actitud, el cavall –fins llavors animal de transport per excel·lència– es va convertir en la mesura que indicarà la potència dels motors, per bé que la introducció de la nomenclatura va ser promoguda per Watt a finals del segle XVIII. En aquest context, els cavalls de carrera a l'hipòdrom o al circ van despertar l'atenció dels pintors impressionistes, com ara Degas i Seurat. Les curses ciclistes també van merèixer l'interès dels artistes d'avantguarda. La publicitat de la *belle époque* va fer la resta: les màquines de tot tipus (cotxes, aeroplans, embarcacions motonàutiques, etc.) van ser utilitzades com a reclams per tal de difondre un nou ideal de vida –alegre i veloç, on tot succeïa ràpidament– d'acord amb els principis de la modernitat. Naturalment, l'esport –vinculat a les estacions termals o de vacances, ja fos al mar o a la muntanya– també va ser una eina per promoure aquella incipient indústria del foraster, preludi del turisme actual.

Segons es desprèn del que diem, la cavalleria –entesa com a arma militar– també es va motoritzar: a la cavalleria muntada –els èxits

⁵⁶ Koch va ser un dels grans científics alemanys que van posar les bases per al gran prestigi que va assolir la ciència alemanya durant el Segon Imperi. Sobre aquest punt, es pot consultar el llibre de Fritz Stern *El mundo alemán de Einstein. La promesa de una cultura*, op. cit., p. 32 i següents.

de la cavalleria lleugera austríaca, per exemple, durant la Gran Guerra encara van ser importants– va seguir la cavalleria motoritzada. Aviat els estats majors dels exèrcits –i en especial de l'alemany, que amb Hitler va començar el seu rearmament– van veure en la cavalleria muntada un anacronisme, un signe caduc de la Primera Guerra Mundial. L'any 1926 s'eliminaven les llances de l'armament de la cavalleria de l'exèrcit alemany (*Reichswehr*), de manera que la imatge dels húsars a cavall, armats amb llança i carabina, passava a ser una antigalla de la Gran Guerra. Poc després de la pujada de Hitler al poder, els esquadrons de la cavalleria alemanya substituïen els cavalls per motocicletes. La motorització dels exèrcits –a les envistes de la Segona Guerra Mundial– s'imposava com un procés urgent i irreversible, per tal d'aconseguir l'èxit de la guerra total. De fet, França ja havia motoritzat la seva infanteria durant la Primera Guerra Mundial. Amb aquests antecedents, resulta lògic, doncs, que Bernd Freytag von Loringhoven –ajudant de camp del general Guderian, que va romandre en el búnquer de la cancelleria de Hitler fins a les acaballes del règim– manifesti en les seves memòries que la creació de regiments de carros de combat constituïa una demostració de «sentit comú»⁵⁷.

 202

És evident que les avantguardes estètiques van exaltar la pràctica esportiva i, nogensmenys, la mecanització de la vida moderna i, fins i tot, la guerra. No debades, Filippo Tomasso Marinetti en el *Manifest futurista*, publicat a la portada de *Le Figaro*, el 20 de febrer de 1909, va proclamar la bellesa de la velocitat, de manera que un «cotxe de carreres amb el seu capó adornat amb grans tubs semblants a serpents d'alè explosiu... un cotxe brugent, que sembla que corre sobre la metralla, és més bell que la Victòria de Samotràcia». A més de la velocitat, la lluita i la guerra eren dos valors que també eren lloats per aquest manifest que, en el seu punt novè, afirmava el següent: «Nosaltres volem glorificar la guerra –única higiene del món–, el militarisme, el patriotisme, el gest destructor dels llibertaris, els bells ideals pels quals hom mor, i el menyspreu per la dona». No acaba aquí la cosa, perquè en el punt onzè aquest manifest feia un panegíric de diferents aspectes de la vida moderna, sempre lligats a una concepció mecànica, tal com es desprèn del fragment següent: «Nosaltres cantarem... els ponts semblants a gimnastes gegants que salten els rius, llampegants al sol amb res-

⁵⁷ FREYTAG VON LORINGHOVEN, B. i D'ALANÇON, F., *En el búnquer con Hitler*. Barcelona, Crítica, 2007, p.20.

plendor de ganivets; els vaixells de vapor aventurers que flairen l'horitzó, les locomotores de pit ample, que trepitgen els rails, com enormes cavalls d'acer embridats de tubs, i el vol relliscós dels aeroplans, l'hèlix dels quals xiscla al vent com una bandera i sembla que aplaudeixi com una boja entusiasta».

Poc abans de l'aparició d'aquesta proclama futurista, els anglesos –en concret, l'any 1908– havien botat el primer cuirassat, és a dir, un vaixell de guerra dotat amb canons de gran calibre. Per la seva banda, Gaziell comparava –l'any 1915– els obrers dels forns d'acer de Montluçon, que fabricaven armes de gran tonatge, amb els ràpids moviments dels púgils de la boxa: «Los obreros llevan el cuerpo desnudo de la cintura para arriba, y el rostro cubierto por una espesa careta metálica. Todos ellos están chupados, consumidos por el fuego, descarnados y secos como puros esqueletos. Sus movimientos tienen algo de la rapidez recelosa del pugilista en combate»⁵⁸.

Per la seva banda, el *Manifest Groc* –signat per Salvador Dalí, Lluís Montanyà i Sebastià Gasch, l'any 1928– presentava l'esport com un element innovador. Signifiquem que aquell manifest –que anunciava l'arribada d'una època postmaquinista– afirmava que «els nostres *sportmen* estan més a prop de l'esperit de Grècia que els nostres intel·lectuals», ahora que insistia en el fet que un «*sportman* verge de nocions artístiques i de tota erudició és més a la vora i és més apte per a sentir l'art i la poesia d'avui, que no els intel·lectuals, miops i carregats d'una preparació negativa». De fet, aquest *Manifest Groc* situava l'esport –l'estadi, la boxa, el rugby, el tennis i els mil esports– com una alternativa per als joves que eren convidats a canviar el seu model de vida⁵⁹. De manera paral·lela, Ernesto Giménez Caballero –prohom de la generació del 27, que després es va convertir en un dels teòrics del feixisme espanyol– va destacar, en la seva obra *Hércules jugando a los dados* (1928), aquest culte a la velocitat derivat d'una motorització de la vida quotidiana⁶⁰.

A més a més, el procés de vulcanització va permetre que el material esportiu millorés la seva qualitat, la qual cosa va estendre la pràctica esportiva, que també es va beneficiar de l'establiment de

⁵⁸ GAZIEL, *En las trincheras*, op. cit., p. 143.

⁵⁹ Ambdós manifestes –juntament amb d'altres– es poden trobar a Carme ARENAS i Núria CABRÉ, *Les Avantguardes a Europa i a Catalunya*. Selecció de textos i traducció de... Barcelona, La Magrana, 1990.

⁶⁰ GIMÉNEZ CABALLERO, E., *Hércules jugando a los dados*. Madrid, La Nave, 1928.

xarxes ferroviàries que facilitaven –en reduir les distàncies– les competicions d'àmbit nacional, aspecte que va promoure el sentiment de pertinença a un estat. Hom recorda que la primera lliga de futbol que es va jugar a Espanya data de la temporada 1928-29. Com es fàcil deduir a l'Exposició Internacional de Barcelona, celebrada a Barcelona, l'any 1929, a Montjuïc, l'esport va ocupar un espai rellevant ja que, a més d'un pavelló dedicat específicament a la temàtica, es van inaugurar una sèrie d'instal·lacions (estadi, piscina, pistes de tennis) que confirmen que l'esport hagi estat un factor de modernitat i desenvolupament que –només a la Ciutat Comtal– ha tingut algunes rèpliques posteriors: els Jocs de la Mediterrània de 1955, el Campionat d'Europa de Natació (1972) i els Jocs Olímpics de 1992.

Sigui com sigui, la tècnica també va tenir grans fracassos, com l'enfonsament del Titanic l'any 1912, sense oblidar els estralls de la guerra química durant la primera contesa mundial (1914-1918). Amb tot, encara es confiava amb el desenvolupament científic i el món industrial, segons va reflectir Walter Ruttmann en la seva pel·lícula *Berlín, simfonia d'una gran ciutat* (1927), film que constitueix una metàfora inequívoca del món modern. Aquell mateix any de 1927, Charles A. Lindbergh era el primer pilot d'aviació que amb un aeroplà –l'*Spirit of Saint Louis*– aconseguia volar d'Amèrica a Europa sense fer escales, en un vol de més de 33 hores de duració. Fins i tot, la utopia comunista que tant va influir en l'esport no es va poder desempallegar d'aquest gust per la indústria i la màquina.

Efectivament, la revolució russa de 1917 –que a casa nostra va fer que alguns clubs incorporeessin al seu escut una estrella de cinc puntes– va originar una nomenclatura d'equips esportius que responen –encara avui, vint anys després de la caiguda del mur de Berlín– a una terminologia (Torpedo, Dinamo, Lokomotive, etc.) que cal entendre com un elogi al món tècnic i industrial. Ben mirat, la utopia comunista –que correspon a l'antropologia d'un *homo faber*– coincideix en aquest punt amb el capitalisme. No en va, s'ha atribuït a Lenin aquella frase segons la qual el comunisme no era altra cosa que el poder soviètic més l'electrificació del país. Dit amb altres paraules: també el ferrocarril, l'electrificació i la fàbrica havien de servir per a l'emancipació de la classe treballadora i, lògicament, per millorar les seves condicions de vida. L'accident del reactor de la central nuclear de Txernòbil –l'abril de 1986, a Ucraïna– posa de manifest que tampoc a l'antiga URSS hi havia una preocupació per les qüestions ambientals ni un respecte per la natura.

Vers una ètica de la responsabilitat

No va ser fins després de la Segona Guerra Mundial (1939-1945) que va aparèixer una actitud crítica vers les conseqüències d'un món científicotècnic que havia portat –gràcies a l'energia nuclear– a la destrucció del gènere humà. La Segona Guerra Mundial va ser un magnífic aparador per al progrés tecnològic i, de fet, la guerra va comportar l'expansió de la motorització fins a extrems insospitats. Totes les unitats militars es van motoritzar i la guerra va assolir unes dimensions desconegudes fins llavors. Talment semblava que els vaticinis de Marinetti s'havien acomplert, en el sentit que la guerra adquiriria una dimensió estètica –probablement, una estètica de la lletjor– desconeguda fins llavors.

Quan es fullegen les pàgines de la revista *Signal* –publicació de propaganda que editava la Wehrmacht entre 1940 i 1945– es detecta la presència d'anuncis de les grans indústries germàniques: Agfa, Audi, BMW, Faber Castell, Geha, Henkel, Mauser, Mercedes-Benz, Merck, Pelikan, Siemens, Telefunken, Zeiss, etc. No hi ha dubte que els alemanys confiaven en el poder de la seva ciència i de la seva indústria, de manera que la Segona Guerra Mundial va fer bones les prediccions que havien envoltat l'esclat de la Primera. Dit amb altres mots: la guerra va resultar ser un motor de modernització⁶¹.

Amb tot, l'esfondrament del cuirassat Bismarck, el 27 de maig de 1941, va ser un mal presagi, que va recordar l'anterior tragèdia del Titanic. De fet, els promotors de la indústria armamentística del III Reich van convèncer Hitler que «la tècnica podia ser aprofitada no només pels capitalistes i plutòcrates»⁶². Tant és així que Fritz Todt,

⁶¹ Fritz Stern fa aquesta afirmació en el seu llibre *El mundo alemán de Einstein. La promesa de la cultura alemana*, op. cit., p. 188. Stern assenyala el paper d'organitzador que durant la Gran Guerra va tenir Walther Rathenau, una mena d'empresari visionari, d'origen jueu al servei d'Alemanya. El seu pare havia fundat la coneguda AEG, que ell va presidir a partir del 1915, de manera que responia al perfil del gran magnat de la indústria alemanya. Segons Stern, Rathenau es debatia entre el poder industrial i un esperit romàntic curull d'ideals. Amb una sòlida formació humanística, Rathenau va participar com a ministre de reconstrucció i d'afers exteriors en la regeneració de l'Alemanya dels anys vint, tot compartint una perspectiva cosmopolita i humanista. Estava cridat a ser un dels homes clau de la República de Weimar, però va ser assassinat l'any 1922 a instàncies dels sectors ultranacionalistes, circumstància que Stefan Zweig va aprofitar per escriure una glosa sobre la seva persona que es troba a *El legado de Europa* (Barcelona, Acantilado, 2003, p. 249-260).

⁶² KÖPF, P., *Los Mommsen. La historia de los alemanes a través de una familia. De 1848 hasta la actualidad*, op. cit., p. 338.

primer, i Albert Speer, després, van demostrar –tot reduint l'ésser humà a un vulgar engranatge de la màquina de matar del III Reich– la seva eficàcia en l'organització i administració del teixit industrial a favor d'una política bèl·lica que va arrossegar Alemanya a una «guerra total»⁶³. Altrament, aquest progrés científic i tècnic va desencadenar una divisió del pensament, tal com va reflectir Albert Speer –arquitecte, primer, i ministre d'Armament de Hitler, més tard– quan va assenyalar que l'educació nacionalsocialista pretenia que el pensament romangués en compartiments estancs, sense vasos comunicants. Això volia dir que s'havia de separar l'arquitectura o l'armament –els camps a què es va dedicar Speer– de qualsevol altre tipus de consideració o valoració⁶⁴.

En aquesta direcció, Speer afegeix que el saber científic i tècnic, al marge de qualsevol reflexió humanística i social, explica la vulnerabilitat de la civilització moderna, que va fer possible l'emergència de la Segona Guerra Mundial, perills que havia denunciat anteriorment el malaguanyat Walther Rathenau. Tot indica que la solució final que els nazis van aplicar als jueus i, nogensmenys, les bombes atòmiques d'Hiroshima i Nagasaki van posar de manifest els perills d'una tècnica demoníaca, és a dir, d'una tècnica que havia oblidat la humanització del gènere humà i que, alhora, havia

⁶³ No deixa de ser simptomàtic que, en la fase final de la guerra total, el nazisme recorregués a la història per tal de mantenir l'esperança de victòria entre el poble. En els diaris de Goebbels observem com el ministre de propaganda va recórrer a les guerres púniques, que van ser utilitzades amb fins propagandístics. El dijous 1 de març de 1945 –dos mesos abans de la derrota final– Goebbels escriu: «El Führer me ha dado instrucciones de publicar en la prensa alemana ensayos más largos sobre las guerras púnicas. Las guerras púnicas son, junto con la Guerra de los Siete Años, el gran ejemplo por el que hoy podemos y debemos guiarnos» (GOEBBELS, J., *Diario de 1945*. Madrid, La Esfera de los Libros, 2007, p. 62). En la mateixa direcció, i en les anotacions corresponents al dijous 15 de març de 1945, després dels informes pessimistes de Ley i Speer, Goebbels escriu el següent: «Esto mismo vuelvo a concluir al leer un estudio sobre las guerras púnicas del profesor Frank. Este estudio me enseña lo que hay que hacer en las fases críticas de la guerra y cuánto tiempo hay que soportar a veces la derrota tras derrota para salir al final airoso. No se habla en vano de las virtudes romanas. En estado puro se manifestaron en la segunda guerra púnica y todavía hoy resultan ejemplares para nosotros. Nuestra ambición debe ser –como ha insistido a menudo el Führer– que nuestra época pase a la historia de la humanidad como gloriosa e inquebrantable, del mismo modo que por ejemplo la segunda guerra púnica o la Guerra de los Siete Años» (GOEBBELS, J., *Diario de 1945*, op. cit., p. 198-199).

⁶⁴ «Yo sentía que era el arquitecto de Hitler. Los acontecimientos políticos no eran de mi incumbencia. Me limitaba a darles un escenario imponente... Me sentí y me vi dispensado de cualquier toma de posición. Además, la educación nacionalsocialista pretendía la compartimentación del pensamiento; se esperaba de mí que me limitara a la arquitectura» (SPEER, A., *Memorias*, op. cit., 211).

servit per implantar l'horror sobre la base d'una divisió del saber que separava la raó científicotècnica de la raó eticopràctica.

El que va ser ministre d'Armament de Hitler fins a les darreres setmanes del III Reich era ben conscient dels perills d'un món d'alta tecnologia, i així –en recordar les jornades del judici de Nuremberg– anota en les seves memòries que el perill de destrucció augmenta a mesura que la tecnificació del món creix, i que tots els estats del món corren el risc de caure en el terrorisme de la tècnica. Convé precisar que els processos de Nuremberg van ser radiats, ocasió que Speer va aprofitar per declarar el següent: «La de Hitler fue la primera dictadura de un Estado industrializado en esos tiempos de técnica moderna, una dictadura que, para ejercer el dominio sobre su propio pueblo, supo servirse a la perfección de todos los medios técnicos [...] Mediante los productos de la técnica, como la radio y el altavoz, ochenta millones de personas pudieron ser sometidas a la voluntad de un único individuo. El teléfono, el télex y la radio permitieron transmitir sin dilación las órdenes dictadas por la suprema jerarquía a los órganos inferiores, donde fueron obedecidas ciegamente debido a su elevada autoridad. Así, numerosas oficinas y unidades militares recibieron directamente sus órdenes»⁶⁵.

De totes maneres, la cosa no acaba aquí. En la seva exposició, Speer recorda que aquella guerra «habría terminado utilizando cohetes teledirigidos, aviones supersónicos y bombas atómicas, y existía también la perspectiva de las armas químicas y bacteriológicas»⁶⁶. Com veiem, Albert Speer –l'home que va fer possible el miracle que la producció de la indústria de guerra no s'aturés i que, fins i tot, augmentés en alguns sectors, malgrat el retrocés continuat de les tropes alemanyes i la falta de matèries primeres– va apel·lar per defensar una mena de descàrrec de consciència sobre el destí de la humanitat. Probablement va ser una magnífica estratègia –Speer va evitar la forca i després de 20 anys de confinament va quedar lliure l'any 1966– perquè va renunciar a dir que només complia ordres, tal com van fer altres líders del règim. Per contra, el que va fer Speer va ser alertar la humanitat sobre els perills de la ciència i de la tècnica quan els seus avenços s'aplicaven a la guerra. En consonància amb aquesta estratègia de defensa gens ingènua, Albert Speer va declarar: «Todos los Estados del mundo corren

⁶⁵ SPEER, A., *Memorias*, op. cit., p. 922.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 923.

hoy el riesgo de caer bajo el terrorismo de la técnica, aunque en una dictadura moderna ese peligro me parece ineludible. Por lo tanto, cuanto más se tecnifique el mundo será más necesario que, en contrapartida, se fomente la libertad individual y el respeto de cada hombre hacia su propia dignidad...». ⁶⁷

Deixem les seqüeles de la Segona Guerra Mundial i recordem que l'any 1953, en plena postguerra, l'anglès Edmund Hillary va assolir el cim de l'Everest. El 23 de gener de 1960, l'oceanògraf suís Jacques Piccard i el tinent nord-americà Don Walsh, amb el batiscaf Trieste van sondejar la sima marina Challenger Deep, a les illes Marianes, a una profunditat que si en un principi es va dir que arribava als 10.916 metres finalment es va augmentar en set metres més. Talment feia la impressió que totes les fites que l'home volia aconseguir es trobaven al seu abast. Mentrestant, l'any 1957 es llançava l'Sputnik –el primer satèl·lit artificial– i, poc després, el 1961, el rus Yuri A. Gagarin es convertia en el primer cosmonauta. La carrera de l'espai sideral va ocupar un capítol important de la Guerra Freda que, finalment, es va decidir a favor dels Estats Units, que, l'any 1969, arribaven a la Lluna.

Semblava que el progrés científic i tècnic no tingués límit, però uns anys abans els intel·lectuals de l'escola de Frankfurt –Adorno i Horkheimer– havien denunciat, amb la seva *Dialèctica de la Il·lustració* (1944), els perills d'un món que havia separat la raó teòrica i científica de la raó pràctica i moral. La conseqüència de tot plegat és ben coneguda: el progrés científic i tècnic no es correspon a una millora de les condicions materials, morals i socials en què viu l'home. Per la seva part, els Jocs Olímpics de Mèxic –disputats l'any 1968 per primera vegada en un país en vies de desenvolupament– posaven de manifest les contradiccions del moviment esportiu internacional. No debades, les manifestacions de joves estudiants mexicans crítics amb l'organització d'aquells Jocs, que van recórrer els carrers de la capital mexicana poques setmanes després del Maig Francès, es van saldar amb la mort d'un miler de joves.

⁶⁷ Ibidem, p. 924. En relació amb aquestes afirmacions, el reconegut periodista i historiador Joachim Fest –que va visitar freqüentment Speer a la presó d'Spandau– va anotar, després d'una de les entrevistes, el següent: «Con Speer, sobre su discurso final en Nuremberg, que recuerda no sin satisfacción, puesto que en él se despojó de los puntos de vista personales y mezquinos y se refirió a cuestiones de orden general. Le repuse que el régimen de Hitler, contrariamente a lo que afirmó entonces, no era la demostración de los peligros de la técnica, y que en aquellas declaraciones yo oía al antiguo *Wandervogel*» (FEST, J., *Conversaciones con Albert Speer. Preguntas sin respuesta*. Barcelona, Destino, 2008, p. 179).

Ara bé, la crisi dels anys seixanta –amb l'aixecament del mur de Berlín l'any 1962, pregona manifestació de la Guerra Freda, que també va ser una lluita tecnològica i esportiva entre els dos grans blocs– va preparar el terreny per a la irrupció d'una nova mentalitat que va fixar la seva atenció en el perill nuclear i la necessitat de preservar el nostre planeta de la seva pròpia autodestrucció. Aquesta consciència en pro de la preservació del medi ambient es va fer més palesa a partir de la crisi del petroli de 1973, que va aguditzar les posicions a favor de l'energia nuclear. Finalment, l'home prenia consciència dels perills que el progrés comportava per a una humanitat que havia vist com Crick i Watson desxifraven, l'any 1953, l'ADN, la qual cosa comportava l'aparició de l'enginyeria genètica que –al seu torn– desencadenava l'aparició de la bioètica. Naturalment, l'esport –un element clau de la Guerra Freda, que va refermar la seva importància després de la Revolució Cubana de 1959– es va veure sotmès a una carrera frenètica que el va portar a millorar el rendiment i les marques, de manera que el dopatge va ser un fet comú a partir d'aquells anys en què es va assistir a la mort d'alguns esportistes –el ciclista Tom Simpson que va perdre la vida en el *Tour de France* de l'any de 1967 a les rampes del Ventur és una bona mostra del que diem– en plena competició.

Enmig d'aquestes problemàtiques, el retorn a l'ètica semblava del tot oportú. D'una banda, la vida exigia una consideració bioètica que si –en un primer moment– va tractar qüestions com el trasplantament d'òrgans, la mort cerebral i l'avortament ha arribat fins a l'eutanàsia. No podem bandejar, tampoc, la cirurgia estètica i els tractaments de tot tipus a favor de la millora del rendiment dels esportistes, situacions que sovint atempten contra la seva salut i el seu normal desenvolupament. El cas de les gimnastes xineses –amb els tractaments hormonals que retarden el seu creixement– és prou conegut. Altrament, l'avanç tècnic fa possible l'emergència d'una nova corporeïtat en què la diferència entre allò natural i allò artificial es dissipa. L'aparició del *cyborg* –és a dir, de cossos cibernetics en què es combinen parts naturals i artificials, fins assolir un model híbrid que recorda la robotització de la vida humana ja denunciada per Fritz Lang a *Metropolis* (1927)– és molt més que una simple hipòtesi de la ciència-ficció cinematogràfica. Molts atletes –a fi de superar uns registres que es troben més enllà del llinyar de la seva capacitat física– són capaços de posar en perill la seva pròpia salut en acceptar que algun material sintètic sigui incorporat al seu cos. En aquest context, és clar que l'enginyeria genètica farà possible que alguns cossos estiguin predeterminats per superar marques i rècords que avui ens semblen immillorables.

Igualment, altres esportives acceptaran –i això ja no és cap novetat– que el seu cos sigui mutilat, amb l’extirpació d’algun òrgan, si això pot elevar les possibilitats de batre algun rècord fins llavors inassolible.

És clar que el vell lema olímpic de “Citius, Altius, Fortius” –més ràpid, més alt, més ràpid–, encunyat a finals del segle XIX pel pare dominicà Henri Didon, ara ja no té un sentit pedagògic. Al cap i a la fi, la professionalització de l’esport –que ha estat un procés galopant al llarg de tot el segle XX– determina que la dimensió eticoformativa defensada per Pierre de Coubertin en la seva *Pedagogia esportiva* (1919) doni pas a una carrera desenfrenada per l’èxit i la victòria. Ara l’antiga victòria –la *niké* grega que mostrava l’excel·lència de l’atleta clàssic– s’ha convertit en una gran marca multinacional que, d’una manera subliminal, fomenta per damunt de tot el triomf i l’èxit. Si en els primers compassos de l’esport modern el més important era participar –tal com va manifestar en ocasió dels Jocs Olímpics de Londres (1908) el bisbe presbiterià Ethelbert Talbot– ara tot queda limitat a la glòria que s’enduen els vencedors. Són comptades les ocasions en què algun esportista sigui reconegut pel seu esforç i no pel seu triomf.

 210

Fet i fet, el problema es pot agreujar en els propers anys, des del moment que la selecció de l’espècie humana pot recórrer a mesures selectives que ja van ser assajades –d’una manera incipient– pel racisme nacionalsocialista que buscava en l’esport un aparador per a la seva excel·lència físicocorporal, tal com va reflectir Leni Riefensthal en la seva pel·lícula *Olympia* (1938) dedicada als Jocs Olímpics de Berlín (1936) i que començava amb unes escenes rodades a Delfos, on hi havia el santuari d’Apol·lo, el déu de la bellesa. Més enllà de l’anècdota –segons sembla la Riefensthal va renunciar a filmar a Olímpia, per evitar ser destorbada pels visitants– aquest fet representa una realitat ben pregona: l’esport modern ha acabat imposant una estètica de la bellesa que recorda el mite de l’eterna joventut. Des d’aquí l’esport apareix com un reactiu al deteriorament i l’envelliment humà. Aquests cossos bells i esvelts, sempre joves que la Riefensthal va saber captar en ple exercici físic, s’han convertit en veritables icones publicitàries d’un món hedonista en què els valors de la joventut –vitalitat, força, bellesa– inunden totes les esferes de la vida⁶⁸. Tant és així que la jovialitat –virtut que alguns fan coincidir amb l’eutrapèlia, és a dir, la convenient i adequada distracció– s’ha pervertit fins a extrems insospitats. En darrer terme, la jovialitat ja no és una actitud anímica sinó un estat físicocorporal que invita a viure en plena i constant joventut, en una plenitud física que reclama allargar la potèn-

cia sexual fins a la senectut: des d'ara mateix el mite de l'eterna joventut roman per sempre més entre nosaltres. També aquí –com en altres molts camps– la farmacologia està cridada a suplantar les limitacions del cos humà, que ara entra –a l'igual de la resta d'ens de la naturalesa– dins de la lògica de l'enginyeria, és a dir, d'un desig de dominar i manipular totes les coses.

A banda de la necessitat d'una bioètica aplicada a l'esport, no es pot bandejar la necessitat de conferir a la pràctica esportiva una consciència ecològica basada en l'ètica de la responsabilitat. Aquí és convenient esmentar el nom de Hans Jonas que, després de començar a reflexionar sobre la tècnica al final de la dècada dels anys cinquanta, va publicar el seu llibre *El principi de responsabilitat* (1979), que va presentar a manera d'un assaig d'una ètica per a la civilització tecnològica⁶⁹. Hans Jonas ens ofereix en aquest llibre –en el qual va treballar durant quasi set anys– una profunda reflexió sobre aquesta ètica de la responsabilitat que es presenta a manera d'un missatge esperançador que no ha perdut vigència en l'actualitat. Més que d'una utopia política i social, es tracta –en consonància amb el profetisme hebreu– d'un cant a l'esperança, però que s'aparta de l'obra d'Ernst Bloch, en el sentit que no n'hi ha prou si ho reduïm tot a la utopia d'una societat ideal⁷⁰.

Per a Jonas –que depèn en moltes coses de Martin Buber, autor del conegut *Jo i tu* (1923)–, un dels més greus errors del pensament contemporani ha estat fonamentar l'ètica sobre la base del subjecte, és a dir, per haver generat una cosmovisió antropocèntrica. Desgraciadament, la lògica de l'amic-enemic que va promoure Carl Schmitt s'ha imposat –tal com confirmen les dues darreres guerres mundials– a una relació interpersonal entre el jo i el tu, basada en una consciència amorosa que vegi el món com una manifestació de l'amor diví. Ens hem de lamentar que aquell «jo/no-jo» de Fichte no hagi caminat per les rutes de l'amor, de la pau i del retroba-

⁶⁸ Així, per exemple, la revista de propaganda de la Wehrmacht (és a dir, dels tres exèrcits) *Signal* –publicada entre l'abril de 1940 i l'abril de 1945 en 26 llengües diferents– va difondre una visió de la dona, que, malgrat que sintonitza amb els tòpics racials del nacionalsocialisme, ofereix alguns trets inequívocament moderns. En aquest cas, la dona ocupa espais de la vida pública i no apareix reclosa a l'àmbit estricte de l'esfera privada. Les imatges de l'enginyera Melitta Schiller (casada amb Alexander von Stauffenberg i que va ser pilot de proves) i de la cineasta Leni Riefensthal poden il·lustrar el que diem.

⁶⁹ JONAS, H., *El principio de responsabilidad. Ensayo de una ética para la civilización tecnológica*. Barcelona, Círculo de Lectores, 1994.

⁷⁰ JONAS, H., *Memorias*, op. cit., p. 362.t

ment, sinó pels camins de la discòrdia, de la guerra i de l'aniquilació. No en va, els poetes –Hölderlin en primer lloc– van maldar per no poder aconseguir una conciliació entre els contraris, tot anticipant una consciència tràgica que –finalment– s'ha imposat com una de les característiques dels nostres temps moderns, vistos sovint com una època de destrets i estretors.

Nogensmenys, la tendència al subjectivisme ha bandejat també la importància dels objectes, fins al punt que la reflexió ètica ha adquirit en el món modern una dimensió autònoma i individual que ha tancat la porta a qualsevol consideració relacional i ontològica. Si Descartes volia un subjecte que pensés racionalment, Kant va proposar una ètica deontològica que exaltava el paper del deure, d'un deure que –en darrer terme– roman en la consciència individual. Amb altres paraules: ètica i ontologia o, el que és el mateix, la moral i la realitat han caminat per vies divergents.

A parer de Jonas –que va començar a reflexionar sobre aquestes qüestions a partir dels anys seixanta del segle passat–, aquesta ètica ha separat l'home del món, és a dir, ha obert un abisme entre l'ésser humà i la realitat, entre l'home i les coses. De fet, aquest hiatus entre l'antropologia i l'ontologia –entre l'ésser humà i les coses materials– ha afavorit l'explotació del món i, el que és més greu, el desenvolupament d'una ètica preocupada pels problemes de la consciència individual, situació que ha marginat la relació amb les persones i el món que ens envolta. «Me di cuenta –escriu Jonas en les seves memòries– de que en lugar de la dignidad de la contemplación del ser, tal y como la desarrollaron Aristóteles, Platón y los estoicos, había surgido algo que de buen principio está orientado a un uso práctico, esto es, al dominio de la naturaleza: el conocimiento del ser ya no persigue la comprensión de la naturaleza y la contemplación del orden intemporal de las cosas, sino que, por el contrario, trata de utilizar la naturaleza para algo en lo que ella misma jamás había pensado, pero a lo que se la puede arrastrar si los modos de conducta propios han sido proyectados sobre ella»⁷¹.

Ben mirat, i en un sentit ampli, el pensament de Jonas recorda les posicions aristotèliques que destacaven la importància del món natural –i, per tant, del fi natural de les coses– en la seva reflexió ètica. En la seva proposta no hi ha un reencantament màgic de la natura, sinó alguna cosa molt més racional i filosòfica: el retorn a una ontologia que faci possible el respecte a allò que ens envolta,

⁷¹ JONAS, H., *Memorias*, op. cit., 338.

a allò que constitueix el nostre hàbitat natural. Jonas es va convèncer que una filosofia de l'ésser havia de conduir a una doctrina del deure que donés sentit a una nova ètica per a una civilització tecnològica. La gestació d'aquest pensament –basat en la connexió entre ser i deure, entre ontologia i ètica– no va ser fàcil, però respon a una situació d'emergència fruit de la cursa armamentista que va desencadenar la Guerra Freda, amb el rerefons del perill de la guerra nuclear, i el record de les dues grans guerres mundials. En qualsevol cas, la seva ètica de la responsabilitat apareixia l'any 1979, poc després que la crisi econòmica de 1973 –el primer atzucac greu després de 1945– significués una sacsejada per a les consciències que semblava que dormien confiades –des de la fi de la Segona Guerra Mundial– el somni del progrés indefinit de la humanitat.

Altrament i indirectament, Jonas recupera part dels valors de la filosofia d'Alexander von Humbolt, que havia destacat la importància de la contemplació de la naturalesa. Recordem que, per al menor dels germans Humboldt, l'ascensió al Teide no havia tingut un interès científic sinó estètic, i que ambdues dimensions es fusionen en un tot en els diferents aspectes o quadres de la naturalesa. Humboldt –i aquí s'anticipa a Dilthey– és un pensador cosmovisional que vol copsar el sentit integrat de totes les parts que formen un conjunt –aspecte o quadre– de la natura. Però desgraciadament la modernitat no ha seguit aquesta via –malmesa pels estralls del romanticisme– i s'ha optat, sense oposicions generalitzades, a favor d'un model científic i tècnic que –d'acord amb la fórmula que “el saber és poder”– ha permès destruir una natura que ja no serveix per a la contemplació, ni per al desencadenament de sentiments: ara tot gira al voltant del rendiment de l'explotació dels recursos naturals.

Enfront d'aquest estat de coses, Jonas advoca per una ètica de la responsabilitat intergeneracional, d'una ètica que ens fa responsables davant dels altres i, en especial, d'aquells altres que encara han de venir, és a dir, de les noves generacions que encara han de néixer. Més que pensada, doncs, l'ètica ha de ser viscuda des d'una realitat vulnerable que ens fa prendre consciència dels problemes ecològics d'un món que es troba en perill d'autodestrucció. Així, doncs, aquesta continuïtat intergeneracional pot garantir que l'home assumeixi la seva responsabilitat ara i aquí, la qual cosa implica que el gènere humà pugui ser conscient de la responsabilitat que es desprèn de les seves accions, d'unes accions que cal projectar vers el futur. Es tracta, doncs, d'una ètica orientada vers el futur que insisteix en la importància de l'acció, d'una acció que ens obli-

ga a preservar aquest món per solidaritat amb el destí del planeta i responsabilitat amb la humanitat que l'habitarà després de nosaltres. A la vista del que hem dit, l'esport no pot ser aliè a aquest tipus de consideracions d'una visió individual (la salut psicossomàtica de l'esportista) i global (la relació de l'ésser humà amb el seu medi natural) per tal de vincular, i fins i tot relligar, l'home amb la natura. Per assolir aquests objectius sembla lògic, doncs, recórrer a aquesta ètica de la responsabilitat que, tot denunciant els perills d'un món vulnerable, pot despertar una consciència ecològica que pot ser la clau de volta per a la pràctica d'un esport que, tot respectant la salut i l'ètica de l'atleta, sigui sostenible i que, a més a més, resti al servei de l'enfortiment i l'optimització de les relacions entre els homes en un ambient de respecte, pau i solidaritat.

Jordi Planella Ribera
Universitat Oberta de Catalunya
Estudios de Psicología y Ciencias de la Educación
jplanella@uoc.edu

Conrad Vilanou Torrano
Universitat de Barcelona
Departament de Teoria i Història de l'Educació
cvilanou@ub.edu